

AZ ANYAGI ÉS ALAKI IGAZSÁG A POLGÁRI PERBEN

- OTDK DOLGOZAT -

TARTALOM

1	ELMÉLETI ALAPVETÉS.....	3
2	TÖRTÉNETI ALAPVETÉS.....	5
2.1.1	MI A POLGÁRI PER DEFINÍCIÓJA	5
2.1.2	MI A PER CÉLJA?.....	6
2.1.3	KI AZ ÜGY URA?	7
3	„MI AZ IGAZSÁG?”	10
4	A PER CÉLJA.....	13
4.1	TÉZIS	14
4.2	A TÉZISSEL SZEMBENI KRITIKÁK.....	15
4.3	ANTITÉZIS	16
4.4	AZ ANTITÉZISSEL SZEMBENI KRITIKÁK	17
4.5	SZINTÉZIS	18
5	A RENDELKEZÉSI ÉS A TÁRGYALÁSI ELV	20
5.1	A RENDELKEZÉSI ELV	20
5.2	A TÁRGYALÁSI ELV	23
6	A BÍRÓSÁG ÉS A FELEK FELADATAI	25
6.1	A RENDELKEZÉSI ELVBŐL SZÁRMAZÓ FELADATOK	25
6.2	A TÁRGYALÁSI ELVBŐL SZÁRMAZÓ FELADATOK	29
7	VÉGEZETÜL – A KITEKINTÉS	32
	FELHASZNÁLT IRODALOM	39

„Ha valaki magát az Igazság és Tudás bírójává emeli, az Isten nevetése süllyeszti le azt.”

/Albert Einstein/

1 ELMÉLETI ALAPVETÉS

A per metafizikájától annak leginkább testközelezi, fizikai valójáig az út az anyagi és alaki igazság közötti feloldhatatlannak tűnő ellentmondás feloldásán keresztül vezet. A különböző igazságok problematikája nem csak a per fizikán túli dimenziókban releváns, hanem szervesen összefügg a polgári perrel kapcsolatos praktikus megfontolásokkal is. Ilyen praktikus megfontolás a polgári per évszázados történetét végigkísérő és napjainkban is egyre égetőbbé váló vágy az ésszerű időn belül lezajló, költségracionalizáló, hatékony per iránt.

A perhatékonyság hiányát a per felszínét toldozgatva, újabb és újabb, állandóan rövidülő határidőket beiktatva csak átmenetileg lehet orvosolni. A valódi és hosszú távú megoldáshoz a per egész felépítményét újra kell gondolni. A per újragondolt rendszerének megépítésekor először azt a kérdést kell eldönteni, hogy mi a per célja. Majd az erre a kérdésre adott válasz alapján kell meghatározni a per felépítését, amely nem más, mint eljárási cselekmények sorozata. Ezeket az eljárási cselekményeket úgy is felfoghatjuk, mint a felek vagy a bíróság perbeli feladatai. A két állítás összevetéséből pedig az következik, hogy a per nem más, mint a cél elérése érdekében végzett feladatok összessége. A percél és a feladatok mellett a harmadik alappillért az alapelvek jelentik. Ezek funkciója kettős, mert egyrészt általános, elvi szinten megfogalmazott feladatoknak minősülnek, amelyekből a konkrét feladatok deriválhatóak, másrészt pedig az egyes alapelvek a feladatok végrehajtása során iránytűként is viselkednek. Az anyagi és alaki igazság ebben a zárt rendszerben a cél eléréséhez szükséges feltételként jelenik meg. Ezzel összhangban áll az is, hogy a Polgári Perrendtartás mindig a törvény céljának meghatározása kapcsán utal az igazság különböző kategóriáira, hiszen annak, hogy az eljárás elérje a célját, a legfontosabb feltétele, hogy a törvény is elérje a célját.

Az elmondottakból fakadóan a dolgozat első tartalmi egysége a polgári per három alappillérét, a percélt, az az alapján megfogalmazott alapelveket, majd pedig az ezen alapelvekből származó, a per céljának megvalósítását szolgáló feladatokat elemezi. A tanulmány mindhárom pillér esetében rávilágít arra a belső dualitásra, amely abból fakad, hogy a polgári perben a felek és a bíróság két egymással szembeni oldalon állnak. Ez a kettősség azt jelenti, hogy valójában mind a percélt, mind az alapelveket, mind pedig a

feladatokat két oldalról kell értelmezni, és e paritásos értelmezés együttesen adhat csak valós képet. Ugyanezen kettősség eredményezi azt is, hogy a címben felvetett anyagi és alaki igazság közötti kapcsolat nem kizáró vagylagosság, hanem különböző szinteken értelmezett mellérendeltség. A fentebb említett szerves összefüggés tehát abban rejlik, hogy az anyagi és alaki igazság közötti ellentmondás feloldásával eljutunk a vertikális feladatmegosztás gondolatáig, amely a felek és a bíróság perbeli felelősségének egyidejű fokozásával a per hatékonyságának legfontosabb kulcsa lesz.

A per metafizikájától indulva azonban nem csak a per céljához, hanem annak rendeltetéséhez is elérkezhetünk. Amíg a per cél kérdése az előbb tárgyaltak szerint a per immanens vizsgálatát, az eljárás szerkezetének és alappilléreinek elemzését indukálja, és végül a hatékony per képletét eredményezi, addig a per rendeltetésének megértéséhez ki kell lépni a perjog rendszeréből, és azt nagyobb, társadalmi kontextusba helyezve, az anyagi és alaki igazság viszonyát az ítélet jogerőhatásának összefüggésében elemezve, kívülről kell szemlélni. A pályamunka második, a per rendeltetésével foglalkozó tartalmi egységében nem csak a polgári per rendszerén, de a dolgozat keretein is kívülre kell tekintenünk, amely kitekintésnek szükséges velejárója, hogy az ebben a fejezetben felvetett problémákat – terjedelmi és szerkezeti korlátok miatt – jelen írás nem vizsgálja teljes körűen, azokat csupán továbbgondolásra érdemes kérdésekként veti fel.

2 TÖRTÉNETI ALAPVETÉS

Ahhoz, hogy ne „csak elefántcsont-toronyba zárva”¹ szemlélődjünk, szükségesnek látszik a polgári per történeti dimenziójának vizsgálata is. „A polgári per szabályozásának történelmi korszakoktól és társadalmi berendezkedésektől független mindenkori alapkérdése, a bíróság és a felek hatalmi viszonyának a meghatározása.”² Ezen alapkérdésre adott válasz alapján KENGYEL a XX. századi polgári per fő típusai között megkülönbözteti a liberális pert és annak a *common law* jogrendszerében kialakult változatát (*adversary-system*), valamint a szociális és a szocialista polgári pert.³ Jelen fejezetben e pertípusok három szempontra épülő összehasonlító elemzés keretében történő bemutatására vállalkozom. Fő célom tehát nem az egyes pertípusoknak minden részletre kiterjedő alapossggal való ismertetése, hanem a köztük levő különbségekre való rávilágítás. A vizsgálódás szempontjai:

1. Mi a polgári per definíciója?
2. Mi a per célja?
3. Ki az ügy ura?

2.1.1 MI A POLGÁRI PER DEFINÍCIÓJA

A polgári per definícióját soha sem a polgári perrendtartás határozza meg, azt az elmélet absztrahálja a polgári per alapelveit és lefolyását szabályozó tételes szabályokból, valamint az ezeket életre hívó társadalmi igényekből. Ha a perre olyan tükörként tekintünk, amely hiteles képét mutatja az egyének és az állam viszonyának⁴, könnyen beláthatjuk, hogy annak ellenére, hogy a törvény szövegében nem találunk egzakt fogalom meghatározást, az egyes pertípusok összehasonlításánál megfelelő kiindulópontot jelenthet a definíciók összehasonlítása.

A liberális polgári per esetében a „*laissez faire, laissez passer*” elv alapján a polgári perrendtartás úgy jelent meg, mint azoknak a játékszabályoknak a gyűjteménye, amelyeknek a betartásával az ellenérdekű felek a bíróság előtt szabadon összemérhetik az erejüket, és ahol

¹ IMREGH GÉZA: *Igazság és igazságszolgáltatás a polgári eljárásjogban*, 736. o.

² KENGYEL MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 129.o.

³ KENGYEL MIKLÓS: *A polgári eljárásjog az ezredfordulón*, 716. o.

⁴ P. CALANANDER: *Procedure and Democracy*, New York University Press, 1956, 76. o. idézte MAURO CAPELLETTI: *Trends of „Procedural Justice” in Contemporary Europa*, 61. o. In *Rechtsstaat und Menschenwürde*

az ügyesebb, rátermettebb és agyafűrtabb félnek van több esélye a győzelemre.⁵ Ezzel a szabályozott perháborúval⁶ szemben KLEIN felismerte a jogvita szociális szükséghelyzet jellegét, és a polgári per társadalmi funkcióját, valamint megalkotta a „szociális polgári per” fogalmát.⁷ A két megközelítés közötti különbség abban rejlik, hogy a liberális megközelítés a perre úgy tekint, mint a felek szabad akaratából végzett cselekedetek sorozatára, ezzel szemben a szociális perfelfogás nem szabad elhatározásból fakadó döntésként, hanem szükséghelyzetként határozza meg a polgári pert.

A szocialista per definíciójának megalkotáskor a bíróságra háruló feladatokból kiindulva azt mondhatjuk, hogy „a bíróságok a szocialista törvényesség védelme és érvényre juttatása során – az eléjük kerülő ügyek valóságos tényállásának feltárásával és meggyőző, a jogszabályoknak megfelelő ítélezésükkel – megvalósítják a szocialista igazságosságot, és ezáltal nevelik a dolgozókat.”⁸ Jól látható a szocialista per fogalmának meghatározásából, hogy ebben az esetben a per eldöntése iránti igény már nemcsak a felek magánérdekein, de a szociális szükséghelyzetükön is túlmutat, a per funkciója immár a szocialista törvényesség helyreállítása és a dolgozók nevelése lesz.

2.1.2 *MI A PER CÉLJA?*

Nemcsak a polgári per definíciója, de a peres eljárás célja is különbözik az egyes pertípusok esetében. Az egymástól eltérő percélok összehasonlításához képzeljünk el egy skálát, amelynek egyik végpontjában az individuális jogvédelem, a másikban pedig a jogrend védelme áll. Az ilyen típusú modellezés természetesen torzít, hiszen a valóságban egyik pertípus sem helyezkedik el pontosan az egyik vagy a másik végpontban, abból a célból mégis megfelelő, hogy szemléletesen láttassa az egyes pertípusok egymáshoz való relációját.

A liberális felfogás szerint a per az államnak a jogvitában való érdektelensége alapján zajlik.⁹ Mivel „az állam feladata csak arra korlátozódhat, hogy az egyik polgárt a másiktól megvédje és a tulajdon élvezetének a szabadságát biztosítsa”¹⁰, a liberális perben az

⁵ KENGYEL MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 129. o.

⁶ KENGYEL MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 133. o.

⁷ KLEIN, FRANZ: *Zeit- und Geistesströmungen im Prozesse*, 14. o.

⁸ NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári eljárásjog alapkérdései*, 171. o.

⁹ WACH, ADOLF: *Vortrage über die Reichszivilprozessordnung*, Bonn, 1986. 2. o.

¹⁰ KENGYEL MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 128. o.

individuális jogvédelem a per célja, és az államnak nincs is az egyesek érdekein túlterjedő érdeke¹¹, tehát ez a pertípus van a legközelebb a skála zéró pontjához.

A per szocialista típusának elemzésekor NÉVAI rámutatott arra, hogy a „társadalom, egyes kollektívák, valamint az állampolgárok érdekei között előforduló ellentétek feloldásánál nem téveszthető szem elől, hogy a törvényes egyéni érdekek érvényesülése egyben össztársadalmi érdek is.”¹² A polgári per e típusa a virtuális skála másik végpontja felé közelít, hiszen az individuális jogvédelem monopóliumával szemben a szocialista jogrend védelme és a dolgozók nevelése kerül előtérbe. A szociális pert KLEIN az individuális és a közösségi érdekek hídjának tekintette¹³, annak ellenére tehát, hogy a per elsődlegesen az egyének érdekeit szolgáló jogvédelmi funkciót tölt be, a magánérdek nem hátráltathatja a törvényhozót abban, hogy a közérdeket az eljárás menetének a szabályozásánál, valamint a bíró és a felek hatalmi viszonyainak a kialakításánál figyelembe vegye.¹⁴

2.1.3 KÍAZ ÜGY ÚRA?

Az ügy urának keresésekor derül fény a legközvetlenebb módon a bíróság és a felek hatalmi viszonyainak változásaira. OSZTOVITS szempontrendszerét alapul véve a következőket kell mérlegelni, amikor a polgári perben az ügy urát akarjuk megjelölni:

- a per tárgya feletti rendelkezés;
- a peranyag összegyűjtése;
- a pervezetés.¹⁵

Az egyes szempontok szerinti részletes vizsgálatra az alapelvekről és a feladatokról szóló részekben kerül sor. Jelen fejezetben a pertípusok összehasonlító elemzése a cél, eszközül pedig ismét egy képzeletbeli skála szolgál. Egyik végén az olyan perek találhatóak, amelyekben a féluralom érvényesül a passzivitásra kárhoztatott, pártatlanul szemlélő bírósággal szemben, a másik végén pedig a megcsonkított rendelkezési jogosultsággal bíró felek helyett az őket jószágos atyaként istápolgató¹⁶ bíróság uralja ügyet.

¹¹ PLÓSZ SÁNDOR: *Összegyűjtött dolgozatai*, 266-267. o.

¹² NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári eljárásjog alapkérdései*, 173. o.

¹³ KENGyel MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 131. o.

¹⁴ BAUR, FRITZ: *Funktionswandel des Zivilprozesse Tradition und Fortschritt im Recht*, Tübingen 1977. 164-165. o. idézte KENGyel MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 132. o.

¹⁵ OSZTOVITS ANDRÁS a Huszonkilencedik Jogász Vándorgyűlésen (Pécs, 2010. november 11-13.) elhangzó előadása.

¹⁶ KENGyel MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 128-129. o.

A skála kezdőpontjához legközelebb újfent a liberális per található, amelyben a bírónak „úgy kell ülnie a bírói széken, mint egy griesgrimmigi oroszlának, a jobb lábát átvetvén a bal felett.”¹⁷ PLÓSZ is hasonlóképpen fogalmazza meg a bíró szerepét, amikor azt mondja, hogy a bírónak „még kutatási jogot engedni sem szükséges, sem nem célszerű. A polgári perben ugyanis a felek magánérdekéről van szó és feltételezhető, hogy ők mindent, ami érdeküknek védelmére szükséges, elő fognak adni.”¹⁸

A számegegyenes másik végpontja a szocialista polgári per bírója, aki „mindenben segítségére van az igazát kereső félnek”¹⁹. Az 1923. évi szovjet polgári eljárásjogi kódex 5. §-a a következőképpen fogalmaz: „A bíróság köteles mindent elkövetni, hogy felderítse a peres felek valódi jogait és egymáshoz való viszonyát, ennél fogva nem szorítkozhat az eléje terjesztett előadásokra és ügyanyagra, hanem köteles a felekhez intézendő kérdések útján, az ügy eldöntése szempontjából lényeges körülmények felderítését s ezeknek bizonyítékokkal való alátámasztását elősegíteni.”²⁰ A szocialista perben megjelenő aktív bírói szerep nagymértékben korlátozza a felek rendelkezési jogát.

A szociális polgári perben is véget ért a liberális permodell feltétel nélküli féluralma.²¹ A szociális per definíciójával és céljával összhangban világos, hogy a feleknek azért kell a bíróság előtt a tényeket feltárniuk és az állításaikat bebizonyítaniuk, mert a bíró a kereset benyújtása előtt a jogvitájukról semmit sem tudhatott. Ennek ellenére azonban a tények feltárása és a bizonyítékok szolgáltatása nem lesz kizárólag a felek feladata, hiszen ez mind az egyén, mind a jogélet és a jogrend számára rendkívül kedvezőtlen lenne.²² A per ennek ellenére továbbra is a felek összeütközése maradt, de a polgári per szociális funkciójának a megvalósítása szempontjából kulcsfontosságúvá vált a bíróság szerepe, „a bírót olyan személynek kell elismerni, aki a perben hatékonyan közreműködik és nagy befolyást gyakorol a tényállás megállapítására.”²³ A pervezetés is a bíróság kezébe került, lehetősége nyílt a bíróságnak – a törvény által meghatározott esetekben – a hivatalból történő bizonyításra, vagy a bizonyítás hivatalból történő kiegészítésére. A szociális per megfogalmazta a bíróság

¹⁷ „...er soll sitzen auf dem Richter-Stuhl, wie ein Griesgrimmiger Löw, und soll schlagen seinen rechten Fuß über den linken.” KREITMAYER, ALOYS: *Codex iuris bavarici iudiciarii*, München, 1753., 2. Kap 1. §, idézte KENGyel MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*, 51. o.

¹⁸ PLÓSZ SÁNDOR: *Összegyűjtött dolgozatai*, 266-267. o.

¹⁹ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény általános indoklása

²⁰ KENGyel MIKLÓS: *A rendelkezési és tárgyalási elv a Polgári perrendtartás 1995. évi módosítása után*, 282. o.

²¹ KENGyel MIKLÓS: A liberális és a szociális polgári per (Fejezetek a burzsoá perjog fejlődéstörténetéből), *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*, XVIII. évfolyam (1987), 133. oldal

²² JEHRING RUDOLF: *Geists des römischen Rechts. III.*, 1. Nachdruck Darmstadt, 1954, 16. o. idézte KENGyel MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 132. o.

²³ KENGyel MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per*, 132. o.

kitanítási kötelezettségét is, amely a jogban járatlan, azonban ügyvéddel nem rendelkező fél perbeli esélyeinek kiegyenlítését hivatott szolgálni. A felek rendelkezési joga csorbult, megszűnt például a feleknek határidők és határnapok megválaszthatásával kapcsolatos szabadsága, valamint ismét megjelent a felek igazmondási kötelezettsége. A „végighazudott perrel” szemben KLEIN az igazságot állította az eljárás középpontjába, mert a formális igazságot összeegyeztethetetlennek tartotta a per szociális funkciójával: „a per az anyagi igazság megállapításának az eszköze, és annak is kell maradnia, különben hiányzik a per szociális igazsága.”²⁴

²⁴ KENGYEL MIKLÓS: *Magyar polgári eljárásjog*, 55. o.

3 „MI AZ IGAZSÁG?”²⁵

„A pilátusi kérdésre két ezredév óta sok-sok könyvtárt megtöltő írásmű, ezernyi tudós elme keresi a választ. Hasztalan! A kérdés ma is nyitott és változatlanul várja az abszolút, egyértelmű, megtámadhatatlan választ.”²⁶ Jelen dolgozatban nem vállalkozom a sziszüphoszi kő görgetésére, nem ígérem és nem is remélem az igazság és az igazságosság abszolút, egyértelmű és megtámadhatatlan definíciójának megtalálását. Törekvésem mindössze arra irányul, hogy a különböző elméletek összehasonlításával megvilágítsam az igazság és az igazságosság leszűkített, a polgári perben relevanciával bíró fogalmát.

FÖLDESI megállapítja, hogy az igazság fogalmát illetően lényegében nincs vita a jogászok között.²⁷ Ez a kijelentés meglepőnek tűnik az igazság keresését sziszüphoszi vállalkozásként aposztrofáló felfogás tükrében, az ellentmondás azonban feloldható azzal, hogy FÖLDESI az igazság fogalma körüli filozófiai vitákkal összevetve minősíti a jogtudományban kialakult álláspontot konszenzusosnak. A jogtudományon belüli konszenzus abban manifesztálódik, hogy míg a filozófiában több nézet verseng egymással, addig a jogtudósok nagy része a korrespondencia-elmélet mellett tette le a voksát. Abból a szempontból is egységes ez a választás, hogy a filozófia által megfogalmazott kételyek, az igazság jogi fogalmával szemben irreleváns aggályoknak tűnnek, „nem az a fontos, hogy egy nyelvi kijelentés abszolút módon leképezi-e a valóságot, hanem az, hogy lényegileg helyesen tükrözi vissza azt.”²⁸ A korrespondencia-elmélet a jog világában azt jelenti, hogy az igaz kijelentéseknek a tényekkel kell megegyeznie.

Az igazság perjogi fogalmával kapcsolatban elvágtuk a gordiusi csomót, de kibogozatlan maradt még az igazságosság polgári perben érvényesülő jelentése. Az igazságosság kategória a perben két viszonylatban merül fel, beszélhetünk az eljárás, illetve a döntés igazságosságáról. Ez a két kategória természetesen nem egymás helyettesítője, a polgári per szabályozásának mindkettő érvényesülését biztosítani kell, és ideális esetben mindkettő meg is valósul. A különböző elméletek aszerint oszlanak meg, hogy hogyan vélekednek az eljárás és az ítélet igazságosságának viszonyáról. Formál-logikai szempontból három különböző álláspont képzelhető el. Az első szerint az ítélet és az eljárás igazságossága független

²⁵ János ev. 8:38

²⁶ NOVÁK ISTVÁN: *A hivatalbóli eljárás alkonya*, 280.o.

²⁷ FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*, 467. o.

²⁸ FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*, 468. o.

egymástól, azaz igazságtalan eljárás is eredményezhet igazságos ítéletet, de az igazságos eljárás ellenére is születhet igazságtalan ítélet. A második szerint az ítélet és az eljárás igazságossága nem független egymástól, ha az ítélet igazságos, akkor és csak akkor az eljárás is szükségképpen igazságosnak minősül. A harmadik álláspont is együttjárást állapít meg, de fordított irányút, amennyiben azt mondja, hogy csak az eljárás igazságossága eredményezheti az ítélet igazságosságát. Ez utóbbi elmélet is magában hordozza a kizárólagosságot, azaz az igazságos eljárás mindenképpen igazságos ítéletet eredményez.

Az első álláspont nem realizálódhat, mert ebben az esetben az eljárás és az ítélet igazságossága nem garanciális kellékei egymásnak, tehát azokra egymástól függetlenül kell törekedni, e törekvések azonban ellentétes irányúak, és kioltják egymást. A későbbiekben látni fogjuk, hogy azok az elméletek, amelyek az ítélet igazságosságát tűzik ki célként, a valóság megismerésére, a korrespondencia-elmélet szerinti igazság megtalálására törekszenek, míg az eljárási igazságot garanciaként tételező felfogások szerint a cél eléréshez a megfelelő eszköz a pártatlan és fair eljárás. A polgári per két különböző megközelítése, két különböző perfelépítést tart ideálisnak, amelyek természetsszerűleg nem érvényesülhetnek egyidejűleg, azaz az eljárás és az ítélet igazságosságára nem lehet egymástól függetlenül törekedni.

A második álláspontot valló elméletekben általában nem explicit módon jelenik meg az, hogy az ítélet igazságossága az eljárást is igazságossá minősíti. Ezen fejtegetések csak az ítélet igazságosságának feltételeit vizsgálják, amiből közvetett módon következtethetünk arra, hogy az eljárás igazságát automatikusnak tekintik, amennyiben az igazságos ítélettel végződik. Ellenkező esetben az eljárás igazságról való hallgatás azt jelentené, hogy azt irrelevánsnak tartják. Az azonos premisszából – tudniillik abból, hogy az ítélet igazságossága egyúttal az eljárás igazságosságát is jelenti – kiinduló elméletek között sincsen abban a kérdésben konszenzus, hogy melyek az ítélet igazságosságának feltételei. Egyesek az igaz kijelentéseken és bizonyított tényeken alapuló ítéletet²⁹, míg mások az objektív igazságból kiinduló és az erkölcsi igazságnak megfelelő döntést tartják igazságosnak.³⁰ Megint mások az erkölcsi igazság helyett a logika törvényeiről és a jogszabályoknak való megfelelésről beszélnek mint az objektív igazságot kiegészítő követelményekről.³¹ Létezik olyan elmélet is,

²⁹ Ld.: FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*,

³⁰ Ld.: HARTAI LÁSZLÓ: *Az igazság fogalmának értelmezése a polgári ítélkezésben*

HARTAI LÁSZLÓ: *Az abszolút igazság és a polgári perrendtartás*

HÁMORI VILMOS: *Az igazság megállapítása a polgári perben*

³¹ FARKAS JÓZSEF: *Az anyagi igazság a polgári perben*

amely a valósággal való egyezőséget a bíróság előtt végbement bizonyításnak való megfeleléssel cseréli fel.³²

A harmadik álláspont szerint az ítélet igazságosságának szükséges és elégséges feltétele az eljárás igazságossága. Amennyiben tehát az eljárási igazságosság garanciális kellékei megvalósulnak, az ítélet is igazságos lesz. Ezen garanciális kellékek a jogbiztonság elvének megfelelő szabályozás, a bíró független (pártatlan) eljárása, a felek önrendelkezési jogának figyelembevétele, valamint az eljárás szereplői között az előnyöknek és hátrányoknak a kölcsönösségen alapuló tisztességes (méltányos, fair) elosztása.³³ E harmadik álláspont szerint az objektív igazság nem tartalmi kelléke az igazságos ítéletnek, az eljárási igazságosság nem is lehet biztosíték annak kiderítésére, „azt azonban ígéri, hogy a hiba, az esetleges bírói tévedés alanyának »kiválasztására« pártatlanul, diszkriminációmentesen kerül sor.”³⁴

Jelen tanulmányban abból indulok ki, hogy a hatályos polgári perrendtartás alapvetően a harmadik álláspont mellett teszi le a voksát, azaz az eljárási igazságosság garanciális kellékeinek megfelelő per eredményeként megszülető ítéletet *ipso iure* igazságosnak tartja. A dolgozatban azonban többször kitérek arra, hogy a kódex egyértelműnek tűnő állásfoglalása ellenére, miért nem tartom mégsem egyértelműnek az anyagi és az alaki igazságnak a hatályos rendszerben megvalósuló viszonyát.

³² PAGENSTECHER, idézte FARKAS JÓZSEF: *Az anyagi igazság a polgári perben*, 6. o.

³³ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 19. o.

³⁴ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 18. o.

4 A PER CÉLJA

A polgári per céljának megjelölésekor a jogirodalomban egy bizonyos fokig teljes konszenzus mutatkozik abban, hogy a polgári per célja a jogvédelem.³⁵ Erről az origóponttól azonban az egyes elméletek más-más irányokba indulnak el azon kérdéseknek a megválaszolásakor, hogy ez a jogvédelem elsődlegesen az alanyi jogok vagy az alanyi jogok összességéből felépülő jogrend védelmét jelenti-e, illetve, hogy a polgári eljárásjog céljaként tételezett jogvédelem megvalósulásának mi a legfontosabb feltétele. A jogirodalmi álláspontoknak az első felvetés alapján való differenciáltságát a TÖRTÉNETI ALAPVETÉS fejezetben vizsgáltam, jelen fejezetben a cél eléréséhez szükséges feltétel kapcsán kialakult különböző vélemények ütköztetésére kerül sor. Ezt illetően alapvetően két egymásnak látszólag radikálisan ellentmondó irányzat alakult ki, de természetesen e két irányzaton belül is megfigyelhetőek árnyalatok. Az elemzés során először bemutatom az egyes álláspontokat, minden esetben kitérve az azokkal szemben felmerülő kritikákra is, majd rávilágítok arra, hogy miért tekintem a két egymást kizárni látszó elmélet közötti ellentmondást feloldhatónak, és milyen módon képzelem el a feloldást.

³⁵ „Célja oly ítélet, amely a sértett vagy veszélyeztetett magánjogi jogosítványt, vagy esetleg csak veszélyeztetett magánjogi érdeket érvényesíti, illetve ha ilyen nem bizonyul be, az ellen megvéd.” (MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 1. o.)

„...a per célja (...) a perbeli jogvédelem, ez pedig, mint láttuk, annak megállapításában áll, hogy a per tárgyát képező jog-jogviszony fennáll, vagy nem áll fenn, illetve, hogy a pertárgyául szolgáló tény való vagy valótlan. (BACSÓ JENŐ: *A polgári perrendtartás tankönyve*, 5. o.)

„A per közvetlen, tulajdonképpeni céljának pedig – különösen, ha mind a két fél oldaláról nézzük azt – csakis a jogvédelem tekinthető, amit minden pernél megtalálunk s amit minden, az ügy érdemében hozott ítélet meg is valósít.” (BACSÓ JENŐ: *Széljegyzetek az ítéleti jogerő tanához*, 16. o.)

„A polgári per céljának lényegét a per útján nyújtott jogvédelem realitásában kell látnunk” (NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári per hatékonysága és demokratikus jellegének továbbfejlesztése*, 29. o.)

„A polgári eljárásnak célja kettős: elsődleges cél, vagy egyedi (eseti) cél a felek (fél) alanyi jogának védelme, másodlagos cél vagy általános (társadalmi) cél a törvényességen esett sérelem kiküszöbölése, a törvényesség biztosítása, az állam megfélemlés.” (SZILBEREKY JENŐ: *A társadalmi fejlődés és a polgári eljárás*, 142. o.)

„A polgári per célja, hogy jogvédelmet nyújtson a megsértett vagy veszélyeztetett alanyi jog tekintetében, de ezen túlmenően is érvényre juttassa az alanyi jogot.” (FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 11. o.)

„...a polgári eljárás céljának lényegét az eljárás útján nyújtott jogvédelem realizálásában kell látnunk. A polgári eljárás akkor éri el célját, ha az igazsághoz hű és törvényes ítélkezés révén valóságos jogvédelmet nyújt a feleknek.” (NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári eljárásjog alapkérdései*, 167.o.)

„A per közvetlen, tulajdonképpeni céljának pedig – különösen, ha mind a két fél oldaláról nézzük azt – csakis a jogvédelem tekinthető, amit minden pernél megtalálunk s amit minden, az ügy érdemében hozott ítélet meg is valósít.” (BACSÓ JENŐ: *Széljegyzetek az ítéleti jogerő tanához*, 16. o.)

„Der Prozess hat nicht den Zweck, Rechte (subjektives Recht) zu schaffen, sondern den Zweck, Recht zu schützen.” (WACH, ADOLF: *Handbuch des Deutschen Zivilprozessrechts*, 8. o.)

Az egyik irányzat szerint „a fentebb körülhatárolt célt a polgári perben a bíróság csak akkor tudja elérni, ha az igazságot kideríti, azaz a per eldöntése szempontjából lényeges tényeket a valóságnak megfelelően állapítja meg.”³⁶ A másik elmélet szerint, a bíróság akkor szolgálja a felek jogvédelmét, ha a jogvitát az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkében³⁷ foglalt tisztességes eljárás követelményeivel összhangban pártatlanul dönti el. A két elmélet közötti különbség összeeseng az igazságosságosságról mondottakkal, hiszen az álláspontok abban a kérdésben is a szerint határolódtak el, hogy azok célnak az igazságos ítéletet, vagy az igazságos eljárást jelölték-e meg.

4.1 TÉZIS

Az első álláspont szerint a per célja akkor teljesedik be, ha a bíróság az ügyet az anyagi igazság alapján dönti el. Az elmélet történeti előzményeiből elég annyit kiemelni, hogy „bár az 1952-es Pp. miniszteri indoklása és a korabeli irodalmi állásfoglalások egyértelmű törekvése volt, hogy úgy állítsák be, mintha az anyagi igazság kiderítése – mint a peres eljárás legfőbb célja – a szocialista kódex vívmánya lett volna, ez a cél már a (burzsoá) 1911-es Pp. magalkotáskor is nyilvánvaló volt, még ha tételes jogi norma formájában nem is öltött testet.”³⁸

Ha a per célja megvalósításának feltételeként az objektív igazság kiderítését tételezzük, ennek úgy felelhet meg a bíróság, „ha az eljárás során kideríti a jogvita (érdekvita) teljes tényállását és a jogi relevancia követelménye (a tények az ügy megítélésére ható jellege) által megszabott keretben, feltárja az ügy eldöntése szempontjából lényeges társadalmi-gazdasági összefüggéseket, elmélyülten megvizsgálja a vitát eredményezett jogsértést kiváltó okokat.”³⁹ E követelmény alapján tehát a bíróságnak egyrészt nem csak a felek által a perbe bevitt tényeket és bizonyítékokat kell vizsgálnia, hanem a vitás jogviszonyt teljes terjedelmében fel kell tárnia, másrészt pedig a bíróság által felállított tényállásnak a valósággal teljes mértékben egyezőnek, azaz az objektív igazság kategóriájába illeszkedőnek kell lennie.

³⁶ FARKAS JÓZSEF - KENGYEL MIKLÓS: *Bizonyítás a polgári perben*, 17. o.

³⁷ Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki.

³⁸ TÉRFY GYULA: *A polgári perrendtartás Törvénye és Gyakorlata*, 337. o.

³⁹ NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári eljárásjog alapkérdései*, 173. o.

4.2 A TÉZISSEL SZEMBENI KRITIKÁK

Az anyagi igazság kiderítését a percel elérésének feltételéként támasztó elméletek több oldalról támadhatóak. Léteznek olyan ellenvetések, amelyek a felek rendelkezési jogának erőteljes csorbitását, a bíróság túlméretezett aktivitását nehezményezik, ezekre azonban csak később, az alapelvek és a feladatok kapcsán térek vissza.

HARTAI az objektív igazság kiderítésének nehézségeit, szélsőséges esetben lehetetlenségét jelöli meg a tézisben megfogalmazott elmélet cáfolataként. Rámutat arra, hogy a polgári peres jogviták egy részénél eljárásjogi és anyagi jogi rendelkezések, más részénél pedig olyan ismeretelméleti korlátok, mint a bizonyítási eszközök elégtelensége, a tudomány állásától függő megismerési lehetőségek korlátozottsága, a perbeli résztvevők tudata és közreműködési képessége és készsége körében jelentkező akadályok zárják ki az ügynek az igazság alapján történő elrendezését.⁴⁰ Az igazságos bírói döntés gátjai között említi a Pp. következtetlenségeit is, és azt a végső következtetést vonja le, hogy „a Pp. 1. és 3. §-a, valamint 206.§-ának rendelkezései szerencsés kompromisszumot biztosítanak az elvileg kívánatos és a gyakorlatilag elérhető eredmény között. Ez a kompromisszum csak tükrözi azt az ellentmondást, amely a polgári perben az igazságra törekvés és más oldalról az igazság elérésére szolgáló polgári peres korlátok között világosan, a mindennapi ítélkezésben is fennáll.”⁴¹ CSIKI a HARTAI által megfogalmazott kritikával szemben, az elmélet védelmében azt állítja, hogy valójában itt arról van szó, hogy a törvényhozó ésszerűen számol a bizonyítatlanság lehetőségével, ezért adja meg mindkét – büntető és polgári – peres eljárásban azt a lehetőséget a bírónak, hogy a bizonyítatlanság következtében elutasító rendelkezést hozzon. A „törekedjék” kifejezésből – ebben a vetületében – csupán az következik, hogy a törvényhozó számol a bizonyítási eljárás eredménytelenségével. Nem következik azonban ebből a szakaszból az, hogy engedmény volna a valószínűség talaján álló ítélkezés javára.⁴²

Találkozhatunk olyan ellenvetésekkel is, amelyek az anyagi igazság kiderítésére való törekvést a jogállamiságból fakadó általános értékkel ellentétesnek tartják. ÉLESS és FARKAS például a jogállami keretek között elérhetetlenek minősíti az objektív igazság kiderítésének eszményét.⁴³ Ezzel ellenkező véleményt fogalmaz meg azonban például FÖLDESI, amikor azt mondja, hogy „joggal állítható, hogy az igazság felderítésére vonatkozó polgári eljárásjogi

⁴⁰ HARTAI LÁSZLÓ: *Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben*, 358. o.

⁴¹ HARTAI LÁSZLÓ: *Az abszolút igazság és a Polgári Perrendtartás*, 422. o.

⁴² CSIKI OTTÓ: *Az abszolút igazság és a polgári per tényállásának megállapítása*, 516. o.

⁴³ ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perről a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, 5. o.

követelmény éppenséggel a jogállamisággal áll inkább összhangban, mint az előző rendszerrel.”⁴⁴

4.3 ANTITÉZIS

A második elmélet szerint a polgári per célja, azaz a jogvédelem, akkor valósul meg, ha a bíróság a jogvita eldöntésekor pártatlanul jár el. Az első elmélettel szembeni ellenvetések ismertetésekor már jórészt kitértünk azokra az okokra, amelyek létrehívták az anyagi igazságot a formális igazsággal felváltó nézeteket. Ezek összegzéseként azt mondhatjuk, hogy „az igazság megállapítása nem célja a polgári pernek, nem is lehet az. Ez egy kívánatos, de nem garantált eredmény.”⁴⁵

A bíróságnak a társadalmi viszonyok átalakulásával összhangban átértékelődött feladata az, hogy „érvényre juttatja a jogviták elbírálásához, azaz a jogvita mint társadalmi diszfunkció megszüntetéséhez fűződő társadalmi érdeket, és teszi ezt az eljárási igazságosság talaján állva, biztosítva ezzel a jogkereső polgárok Alkotmányban biztosított jogát.”⁴⁶ Az „eljárási igazság talaja” pedig garantálja a jogbiztonság elvének megfelelő szabályozást, a bíró független (pártatlan) eljárását, a felek önrendelkezési jogának figyelembevételét, valamint az eljárás szereplői közötti előnyöknek és hátrányoknak a kölcsönösségen alapuló tisztességes (méltányos, fair) elosztását.⁴⁷ A Nyolcadik novella a Pp. 1. §-ának újrafogalmazásával egyértelművé tette, hogy a bíróság feladata a perjogi alapelvi rendszer által megfogalmazott értékek érvényre juttatása.

Az ebbe a csoportba tartozó álláspontok szerint a bíróságtól és magától a Pp.-től elvárható igazságosság-követelmény tartalma, mibenléte több vonatkozásban is elavult.⁴⁸ NOVÁK szerint „ami az igazságot illeti, úgy tűnik, jövőbeli hiányát polgári eljárásjogunk bizonyára

⁴⁴ FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusáról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*, 472. o.

⁴⁵ WACH, ADOLF: *Vorträge über die Reichs-Zivilprozessordnung gehalten vor praktischen Juristen im Frühjahr 1879*. 2. Aufl. Bonn, Adolph Marcus 1896, 199-200. o. idézte KENGyel MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*, 69-70. o.

⁴⁶ ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perről a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, 2. o.

⁴⁷ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 19. o.

⁴⁸ Az Országos Ítéletábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról szóló 1999. évi CX. törvény miniszteri indoklása

különösebb megrázkódtatás nélkül el fogja viselni. Egyfelől saját »történelmének« alakulása miatt, másrészt eljárásjogi jelenlétének deklaratív jellegéből eredően.»⁴⁹

4.4 AZ ANTITÉZISSEL SZEMBENI KRITIKÁK

Azokkal az elméletekkel szemben, amelyek a percel elérését szolgáló alapvető feltételként az eljárási igazságot jelölték meg, ugyancsak megszólaltak kritikus hangok a jogirodalomban. Ezek egy része már a szavak kiválasztásával anticipálja az anyagi és alaki igazság viszonyát, ez utóbbi alsóbbrendűségét. Jó példa erre KENGYEL alábbi megállapítása: „Negyvenhét évvel ezelőtt a Pp. hatálybalépése után a törvényalkotó *feladta* azt a célt, hogy a polgári jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa.»⁵⁰ Az idézett mondatokból kitűnik, hogy az eljárási igazság elfogadásához *fel kellett adni* az előző célt, a törvényalkotónak kevesebbel kellett beérnie. ZLINSZKY úgy értékelte azt, hogy a perrend többé nem az anyagi igazság kiszolgáltatását szolgáló eszköz, hogy a bírótól el lett vonva minden bizalom, és *csak* a formális igazság kiderítése jutott neki osztályrészül, ami azt jelenti, hogy a biztosíték már kizárólag *csak* az alakban találtatott.⁵¹

KISS DAISY a döntés igaz tényállásra alapításának követelményét nem tartja idejétműltnek, meghaladottnak. Kifejti, hogy „a felek vitájában nem hozható döntés a tényállás minél szélesebb körű felderítése, a jogsértést kiváltó okok megismerése és vizsgálata, a társadalmi-gazdasági összefüggések mérlegelése, a felek személyi körülményeinek figyelembevétele nélkül.»⁵² Ezek hiányában, azaz az objektív igazság kiderítésére való törekvés nélkül, a felek nem számíthatnak reális jogvédelemre, a bírói döntés csak további feszültséget generál.

FÖLDESI abbéli kételyeit fogalmazza meg, hogy „ha ezt a változtatást a bírák komolyan veszik (s jogállam lévén ez a kötelességük), akkor ez olyan nem kívánt következményekhez vezetne, amelyek végső fokon a bírói tevékenység ellehetetlenüléséhez vezetnének, és ellentmondának az igazságszolgáltatás eddigi gyakorlatának.»⁵³ Kételyeit azonban már saját maga is feloldja, és ezzel a feloldással az általunk elképzelt szintézis felé vezet, amikor azt mondja, hogy „természetesen értelmezhetjük úgy ezt a változtatást, hogy a polgári eljárás nem

⁴⁹ NOVÁK ISTVÁN: *Az „eltűnt” igazság nyomában*, 668. o.

⁵⁰ KENGYEL MIKLÓS: *A magyar polgári eljárásjog modellváltásai*. 697. o. (kiemelés tőlünk)

⁵¹ ZLINSZKY IMRE: *A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*, 117. o.

⁵² KISS DAISY felszólalása a Huszadik Jogász Vándorgyűlésen, 287. o.

⁵³ FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusáról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*, 476. o.

tiltja meg a bírónak, hogy továbbra is az igazság felderítésére törekedjék. Az igazság kimaradása nem jelent nyílt tagadást.”⁵⁴

4.5 SZINTÉZIS

A bevezetőben azt ígértem, hogy feloldom a két elmélet közötti, véleményem szerint csak látszólagos ellentmondást. A tézis és az antitézis egymásnak feszülését követi a szintézis. Az Alkotmánybíróság a 9/1992. (I. 30.) határozatában kimondta, hogy „az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradva valósulhat meg. »Az anyagi igazság érvényesülésére éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot az Alkotmány, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénysértő. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő – első sorban eljárási garanciákat nyújtó – intézményeket kell létrehozni és az érintett alanyi jogokat garantálni.” Az AB határozat idézett részéből kiderül, hogy az anyagi igazság a jogállam céljaként jelenik meg, mely cél érdekében megfelelő eljárásjogi garanciákra van szükség. Ilyen eljárásjogi garancia kell hogy legyen maga a Polgári Perrendtartás is, ám e küldetését csak akkor képes teljesíteni, ha a céljaként tételezett jogvédelem az eljárási igazság talaján áll. E fejtegetésekből jól látszik, hogy az anyagi és alaki igazság nem egymást kizáróan, egymás rovására érvényesül, hanem egymás mellett, de különböző szinteken. Az anyagi igazság tulajdonképpen mögöttes célként lebeg az eljárási kódexben megfogalmazott alaki igazsági követelmény mögött. Utóbbinak minden egyes perben érvényre kell jutnia, míg az előbbi nem minden konkrét esetben, hanem az absztraktabb jogállami szinten realizálódik.

A látszólagosnak minősített ellentét még egy módon feloldható. Korábban megállapítottam, hogy a per céljában a jogirodalom konszenzusra jutott és kimondta, hogy a polgári per célja a jogvédelem. Ez a jogvédelmi funkció azonban két oldalról is megközelíthető: a felek jogvédelemben akarnak részesülni, a bíróság pedig jogvédelmet kíván nyújtani. A két különböző oldal, két különböző célja együttesen jelenti a valódi percélt, a jogvédelem kérése, majd annak nyújtása valósítja meg a teljes jogvédelmet. Az anyagi illetve az alaki igazság érvényre jutása a per céljának megvalósítását szolgáló alapvető feltétel. Mivel az eddigi vizsgálódásaim során a percélt egy egységes célként kezeltem, az anyagi és alaki

⁵⁴ FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusáról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*, 471. o.

igazság között egymást kizáró vagylagosságot tételeztem. A percelban felismert dualitás azonban feloldja e vagylagosság kizáró jellegét, az anyagi és alaki igazság egyidejű, bár különböző szinteken lévő feltételként is megjelenhet. A felek célja a jogvédelem kérése, és e cél érvényesülésének feltétele az objektív igazság minél teljesebb fokú feltárása, míg a bíróság célja a jogvédelem nyújtása, amelynek szükséges feltétele az eljárási igazságosság megvalósítása. HARTAI a Pp. 1. §-ának a következő megfogalmazását ajánlotta⁵⁵: „A törvény célja, hogy a bíróságok előtti eljárásban a polgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és a jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését a valósággal egyezően megállapított, bizonyítékokkal alátámasztott; igaz tényállás alapján, az anyagi jogi szabályok méltányos alkalmazásával, társadalmunk és gazdaságunk rendjével összhangban biztosítsa.” Ezt a szövegalternatívát azért idéztem, mert jól látszik belőle a percel kettőssége, valamint az, hogy az egyes célokhoz milyen feladatok társulnak. Ha belátjuk, hogy az igaz tényállás kiderítését szolgáló cselekmények hatályos perjogunkban a felek feladatai, valamint azt, hogy az anyagi jogszabályok méltányos, a társadalmi és gazdasági renddel összhangban való alkalmazása a bíróság feladata, akkor bizonyítottnak tekinthetjük azt a hipotézist is, miszerint a felek perceljának, a jogvédelemben való részesülésnek, az anyagi igazság érvényre jutása, míg a bíróság perceljának, a jogvédelem nyújtásának, az alaki igazság érvényre jutása a feltétele. FALCSIK hasonló gondolatot fogalmaz meg, amikor azt mondja, hogy „a polgári per célját az anyagi igazság kiderítése, érvényre juttatása csak annyiban képezheti, amennyiben az a felek akaraturalmát biztosító rendelkezési és tárgyalási elvvel összhangban van.”⁵⁶

⁵⁵ „A végleges megoldás igénye nélkül vitaindító szándékkal új megfogalmazásként a következő szövegezést ajánlanám:” (HARTAI LÁSZLÓ: *Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben*, 358. o.)

⁵⁶ FALCSIK DEZSŐ: *A polgári per jog tankönyve*, 14. o.

5 A RENDELKEZÉSI ÉS A TÁRGYALÁSI ELV

5.1 A RENDELKEZÉSI ELV

A felek eljárásjogi értelemben vett rendelkezési joga egyrészt az alkotmányos önrendelkezési jog egyik aspektusa⁵⁷, másrészt pedig a magánjogi autonómia eljárásjogi vetülete.⁵⁸ A perbeli rendelkezési jog magában foglalja az eljárás megindítására való monopol jogot, de az alanyi jog perbeli érvényesítésével nem enyészik el, sőt aktiválódik, és kiterjed a per során végezhető rendelkező cselekményekre is.⁵⁹

A felek rendelkezési monopóliuma „nem korlátlan, lehetséges annak bizonyos szükséges és arányos korlátozása.”⁶⁰ A szükséges és arányos korlátozást úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a fél rendelkezési jogával a jóhiszemű joggyakorlás keretei között élhet. Ha a felek és a bíróság viszonyát egy háromoldalú jogviszonyként fogjuk fel – a perbeli jogviszonyelméletek terjedelmes irodalmának ismertetését mellőzve, azon nyilvánvaló tényből kiindulva tehetjük ezt, hogy a per alapvetően hárompólusú – megállapíthatjuk, hogy a felperes jogát a jóhiszemű joggyakorlás követelménye szükséges és arányos mértékben két irányból, az alperes és a bíróság oldaláról korlátozza.

„A rendelkezés elvének most vázolt köre az ő sajátképpeni területe.”⁶¹ Először vizsgáljuk meg, hogy az alperesi oldal hogyan határolja a felperes rendelkezési jogának e „sajátképpeni” területét. Ahhoz, hogy jelen esetben is alkalmazni tudjuk azt a köztudomású igazságot, hogy valakinek a joga, azaz szabadsága addig terjedhet, amíg azzal mások jogát, illetve szabadságát nem korlátozza, abból a premisszából kell kiindulnunk, hogy a polgári perben nemcsak az igényét érvényesítő felperesnek, de a vele szemben álló alperesnek is vannak jogai. Egyetértek abban MAGYARY-val, hogy „a peralapítás után nem csak az egyik, hanem a másik fél akarata is döntő afölött, hogy legyen-e jogvédelem vagy sem.”⁶² Ahhoz azonban, hogy az alperes e létezőként elfogadott akaratát realizálni tudja jogra, nevezetesen perbeli rendelkezési

⁵⁷ 1/1994. (I.7.) AB határozat

⁵⁸ „Minthogy pedig a magánjogi viszonyok tekintetében a fél akaraturalma a szabály, érthető, hogy az állam ezt a szabályt a rájuk vonatkozó, illetve velük kapcsolatos jogvédelemre is alkalmazza és így elrendeli, hogy a bíróság csak akkor adjon jogvédelmet, ha a fél azt kéri, de ekkor mindenesetre köteles azt megadni.” (MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 218. o.)

⁵⁹ Ilyen rendelkező cselekményeknek minősülnek: kereseti kérelem előterjesztése; keresetváltoztatás és a kereset kiterjesztése; viszontkereset indítása; elállás a keresettől; jogról való lemondás; elismerés; egyezség kötése

⁶⁰ *Magyar Polgári Perjog*, szerk.: NÉMETH JÁNOS, 94. o.

⁶¹ MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 219. o.

⁶² MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 218. o.

jogra van szüksége. Tehát a felperes rendelkezési területének körvonalát egyik oldalról az alperes rendelkezési jogának körvonala jelöli ki.⁶³

A másik oldalról a határköveket a bíróság jogosultságai és kötelezettségei jelentik. A klasszikus felfogás szerint a felek rendelkezési jogának ellenpárja az officialitás, azaz a hivatalbóltság az a korlát, amely miatt a felek rendelkezési monopóliuma nem lehet teljes. Ez a korlátjelleg többféleképpen is megnyilvánulhat. Egyrészt úgy, hogy a bíróság a felek cselekedeteivel ellentétesen cselekszik vagy felülbírálja a fél által végzett cselekményeket, ami a MAGYARY⁶⁴ által mondottaknak éppen az ellenkezőjét eredményezi, tehát nem a fél akaraturalma érvényesül a bíróságé felett, hanem a bíróság válik az ügy urává, és a fél lesz köteles hozzá igazodni. Az officialitás akkor is a fél rendelkezési jogának korlátjává válik, amikor a bíróság a fél helyett végez el különböző perbeli cselekményeket, mivel a fél rendelkezési jogán értenünk kell azt is, ha a fél e jogával nem él, nemcsak a rendelkezési jog aktív megnyilvánulásának megmásítása vagy figyelmen kívül hagyása jelent korlátozást, hanem a passzív megnyilvánulás helyetti hivatalbóli aktivitás is. Mivel abból indultam ki, hogy a fél rendelkezési joga mind alkotmányjogi, mind magánjogi szempontból a fél alapvető önrendelkezési szabadságából fakad, a most vázolt bírósági korlát, azaz az officialitás, a rendszeren belül diszfunkciónak tűnik, amely a szükséges és arányos mértéken túli korlátozását jelenti valamely, főszabály szerint korlátozhatatlan jognak. Hasonló következtetésre jut GADÓ is, amikor azt mondja, hogy „az eljárás hatékonyabbá tétele nehezen képzelhető el akkor, ha a peranyag összegyűjtése során a bíróság az officialitás elvét tükröző jogosítványokkal rendelkezik. A hivatalbóli eljárás nem csak a felek rendelkezési jogát korlátozza, de kizárja azt is, hogy a törvény megkövetelhesse a felelős magatartást (a bírósággal való együttműködést) a féltől.”⁶⁵ NOVÁK pedig az officialitás visszaszorításának előnyeit vizsgálva megállapítja, hogy „nem kétséges, hogy nyomában – más reformintézkedésekkel együttesen – a polgári peres eljárás felgyorsul és rövidebb idő alatt érhet el az érdemi határozathoz.”⁶⁶

Azt az esetet, amikor a rendelkezési elv párja az officialitás, szemléletesen úgy képzelhetjük el, mint két egymást metsző halmazt, amelyek közül az egyik a felek rendelkezési jogosítványait, míg a másik a bíróság által hivatalból is elvégezhető

⁶³ A két fél rendelkezési jogának ütközési pontja például a felperes keresetváltoztatási jogának, vagy a keresettől való elállás lehetőségének szabályozása.

⁶⁴ „Ez tehát a fél akaraturalmát jelenti a bíróság akarata fölött a magánjogi védelemben tekintetében s a bíróság köteles hozzá alkalmazkodni.” (MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 218. o.)

⁶⁵ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 27. o.

⁶⁶ NOVÁK ISTVÁN: *A hivatalbóli eljárás alkonya*, 281. o.

cselekményeket tartalmazza. Könnyen belátható, hogy minél nagyobb a két halmaz metszete, a bíróságnak annál nagyobb lehetősége van arra, hogy a felek által is elvégezhető cselekményeket végezzen el hivatalból. Fordított irányból megközelítve mindezt, azt mondhatjuk, hogy minél kisebb a halmazok közös része annál kevésbé érvényesül a fent bemutatott, az eljárás szempontjából diszfunkcionálisnak minősülő officialitás. Ezt a logikát folytatva arra következtetésre juthatnánk, hogy az az ideális eset, amikor a két halmaz metszete üres halmaz, azaz, amikor a bíróság semmilyen eljárási cselekményt nem végezhet hivatalból. Ezzel azonban ahhoz a liberális permodellhez térnénk vissza, amelynek a visszasságait már a TÖRTÉNETI ALAPVETÉS fejezetben megmutattam, tehát amely semmiképpen sem minősülhet az ideális esetnek.

Az előbb vázolt ellentmondás feloldásához felül kell bírálni azt a kiinduló gondolatot, hogy a polgári eljárásban a felek rendelkezési jogának párja az officialitás. A polgári per célja kapcsán megállapítást nyert, hogy az kettőséget hordoz magában, mivel a per célja a felek és a bíróság szempontjából másként értelmezendő. Ugyanezt a belső dualitást a rendelkezési jog kapcsán is fel kell fedezni. Ebből kiindulva azt mondhatjuk, hogy a felek a per tárgya felett rendelkeznek, míg a bíróság pedig a per menete felett. A két új halmaz egyikében tehát azok a rendelkező cselekmények vannak, amelyek a feleknek a perbe vitt alanyi jog feletti magánautonómiáját testesítik meg, a másikon pedig azok az eljárási feladatok, amelyekben a bíróság pervezetési joga és kötelezettsége manifesztálódik. Végeredményben ismét két egymástól független halmazt kapunk, azonban ebben az esetben a metszet halmaz üressége nem a polgári per liberális felfogásához, nem a passzívan szemlélődő bíróhoz vezet, hanem abból származik, hogy a felek és a bíróság rendelkezési jogosítványai különböző szinteken értelmezendők, a köztük lévő feladatmegosztás nem horizontális, hanem vertikális. Ebből a vertikális jellegből adódóan a bíróság perbeli aktivitása nem a felek rendelkezési jogának rovására, hanem attól függetlenül növelhető és növelendő, azaz a „felek rendelkezési jogának tiszteletben tartása nem a bírói aktivitást zárja ki, hanem annak tartalmát, perbeli szerepét alakítja át oly módon, hogy az összhangba kerüljön az eljárási igazságosság tartalmi követelményével.”⁶⁷ Erre utal ÉLESS és FARKAS is, amikor megállapítják, hogy „kétségtelen, hogy ilyen perszerkezet mellett a zavarosban halászásra épülő pervitel felett eljárt az idő. Ugyanígy eljárt az idő az eljárással csak sodródó pervezetés felett is. Ugyanakkor elérkezett a pert kellő előretekinéssel, aktívan vezető bírák ideje.”⁶⁸

⁶⁷ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 25. o.

⁶⁸ ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perről a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, 8. o.

A feleknek a per tárgya, azaz az érvényesített alanyi jog feletti rendelkezési joga rendelkező cselekményeken keresztül realizálódik. Ezzel szemben a bíróságnak a per menetét meghatározó rendelkezési joga mindenekelőtt azt kell, hogy szolgálja, hogy a felek eljárási jogait rendeltetésszerűen gyakorolják.

5.2 A TÁRGYALÁSI ELV

„A rendelkezési elv elsődlegesen a polgári per mozgását, menetét, ütemét irányítja és szabja a per alanyainak eljárási cselekményeihez, a tárgyalási elv az eljárás tartalmi elemeire, az elbírálandó peranyagra, a perben szereplő tényekre és bizonyítékaira vonatkozik.”⁶⁹

Arra a kérdésre, hogy kit terhel a peranyag szolgáltatási kötelezettség a klasszikus álláspont szerint két alternatív válasz adható. A tárgyalási elv alapján a felek feladata, hogy a tények és a bizonyítékok a bíróság elé kerüljenek. A tárgyalási elv legitimitásának egyik legfőbb indoka a célszerűség: „A felek ismerik a legjobban azokat a tényeket és bizonyítékokat, amelyektől a magánjogi vita eldöntése függ.”⁷⁰ A hatályos szabályozásban érvényesülő tárgyalási elv tovább konkretizálja a 'felek feladata' kategóriát azzal, hogy kimondja, hogy annak a félnek a feladata, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valónak fogadja el. A második lehetséges válasz a nyomozati (vizsgálati)⁷¹ elv, amely szerint a bíróságot illeti a tények kiderítésének és a peranyagok beszerzésének joga, illetve ugyancsak őt terheli az ezekkel összefüggő kötelezettség. Jól látszik tehát, hogy a rendelkezési elv és officialitás ellentéppárral analóg módon, a tárgyalási elv ellentétéként a nyomozási elv jelenik meg. Az analógia azonban nem csak a klasszikus álláspont szerint állja meg a helyét, hanem az általam a rendelkezési elv kapcsán vázolt nézetek is alkalmazhatóak a tárgyalási elv esetében is, azaz itt is fel kell fedeznünk azt a dualitást, amely ahelyett, hogy a bíróság és a felek jogosítványait egymással szembe állítaná, azokat különböző szinteken értelmezi. A tárgyalási elv belső kettőssége, amely a vertikális feladatmegosztást lehetővé teszi, úgy írható le, hogy a felek szolgáltatják a peranyagot, a bíróság pedig meghatározza a peranyag szolgáltatás mikéntjét. A peranyag szolgáltatási kötelezettség kétirányú megközelítése összhangban áll a per cél elérését szolgáló feltételek kettősségével, vagyis azzal, hogy a felek az anyagi, a bíróság pedig az alaki igazság érvényre juttatásán keresztül érheti a perbeli célját.

⁶⁹ NÉVAI LÁSZLÓ - SZILBEREKY JENŐ: *Polgári eljárásjog*, 112. o.

⁷⁰ MESZLÉNY ARTÚR: *Bevezető a polgári perrendtartáshoz*, 6. o.

⁷¹ Ld.: MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 223. o.

A felek és a bíróság peranyag szolgáltatással kapcsolatos jogaiból és kötelezettségeiből deriválható feladatokra, akárcsak a rendelkezési elvből származó feladatokra a következő fejezetben térek ki részletesen.

6 A BÍRÓSÁG ÉS A FELEK FELADATAI

Jelen fejezetben a per cél, az alapelvek és a feladatok hármasságának harmadik pillérét, a rendelkezési és tárgyalási elvből deriválható eljárási feladatokat elemezem. Valamennyi jelzett feladat beletorkollik abba a problémába, amelyet a perhatékonyság fokozásának kulcskérdéseként jellemezhetünk, vagyis hogy növelni kell a perbeli aktivitást az eljárás egész frontján.⁷² Ebből kifolyólag csak azokat az eljárási cselekményeket tanulmányozom részletesebben, amelyek erősítik a bírósági pervezetést, valamint fejlesztik azt a szabályrendszert, amelynek révén a felek fokozott mértékű közreműködésre kényszeríthetők a polgári perben.

6.1 A RENDELKEZÉSI ELVBŐL SZÁRMAZÓ FELADATOK

A feleknek a per tárgya feletti rendelkezéséből származó feladatai a klasszikus rendelkező cselekmények,⁷³ amelyek a fél érvényesített jog feletti magánjogi autonómiájának eljárásjogi leképeződései. Ezen feladatok korlátait a hatályos szabályozásban már nem a bíróság, hanem az ellenérdekű fél perbeli jogosítványai jelentik. „A bíróság nem vizsgálhatja felül a rendelkező cselekmények érvényességét, nem készítheti a feleket nyilatkozataik újbóli megfontolására, és a felek méltányolható érdekeinek sérelme miatt nem tagadhatja meg az egyezség jóváhagyását.”⁷⁴

A bíróságnak a per menete feletti rendelkezési jogával kapcsolatban az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (84) 5. számú Ajánlása (továbbiakban: 5. számú Ajánlás) kimondja, hogy „a bírónak (...) az eljárás egésze során aktív szerepet kell játszania az eljárás gyors lefolytatásának érdekében, a felek jogainak és egyenlőségük elvének tiszteletben tartása mellett.”⁷⁵ Hasonló felvetéseket fogalmaz meg LORD WOOLF is az angol polgári peres eljárás vizsgálatakor.⁷⁶ WOOLF ugyanis diszfunkcióként jelöli meg először, azt hogy az eljárás túl töredezett, másodsor azt, hogy túl kontradiktórius. Előbbin azt érti, hogy a polgári per menetéért senkinek sincsen átfogó felelőssége, utóbbin pedig azt, hogy az ügyeket a felek

⁷² NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári per hatékonysága és demokratikus jellegének továbbfejlesztése*, 36. o.

⁷³ Rendelkező cselekmények különösen: a kereseti kérelem előterjesztése (121-123. §); a keresetváltogatás, keresetkiterjesztés (146. § (1)-(2) bek.); a viszontkereset indítása (146.§); a jogról lemondás, elismerés; egyezség kötése (148.§)

⁷⁴ *A polgári perrendtartás magyarázata I. kötet*, 72. o.

⁷⁵ 5. számú Ajánlás Harmadik elv

⁷⁶ 1994-ben LORD WOOLF kapott megbízást az angol polgári eljárásjog helyzetének áttekintésére és új eljárási szabályok kidolgozására.

irányítják a bíróságok helyett, ami lehetővé teszi, hogy a felek által figyelmen kívül hagyott eljárási szabályokat a bíróság sem kényszeríti ki.⁷⁷ Az idézett problémákra az 5. számú Ajánlással összhangban adható válasz szerint „a bírónak mindenekelőtt azt kell eljárásával elősegítenie, hogy a felek eljárási jogokat rendeltetésszerűen gyakorolják.”⁷⁸ E feladat ellátásához pedig egyrészt a per menetének vezetését, másrészt a jogvita elbírálásával kapcsolatos tájékoztatást, harmadrészt pedig a felek jóhiszemű joggyakorlással ellentétes magatartásának szankcionálását magukba foglaló jogosítványok állnak a bíró rendelkezésére.

A per menetének vezetéséhez kapcsolódó jogosítvány a tárgyalás vezetése. A 133. § (1) bekezdése egyrészt az elnök kezébe adja a tárgyalás vezetésének a jogát, másrészt pedig konkretizálja e jogosítványt: az elnök szabja meg azoknak a cselekményeknek a sorrendjét, amelyeket a tárgyaláson teljesíteni kell, valamint az elnök ügyel arra, hogy a tárgyalás ne terjedjen ki az ügygel összefüggésben nem álló körülményekre. A bíróság pervezetési jogosítványát és egyben kötelezettségét jelenti a 141. § (1) bekezdésének azon fordulata, miszerint ha a bíróság a pert nem szünteti meg, az ügyet érdemben tárgyalja, és ha a tényállás már az első tárgyaláson kideríthető, nyomban érdemben határoz. Az 5. számú Ajánlásban hasonló követelmény jelenik meg a tárgyalások számával kapcsolatban, amennyiben az Első elv kimondja, hogy „rendes körülmények között a pert legfeljebb két tárgyaláson kell befejezni.” E két tárgyalás közül az első előkészítő jellegű, míg a másodikon történik a bizonyítás felvétele, a felek előadásai és ideális esetben az ítélet meghozatala. Mégsem azonos a Pp. és az 5. számú Ajánlás által vázolt tárgyalási rendszer, mert az előbbi az egységes tárgyalási rendszert követve, valójában egy tárgyalást fogalmaz meg, függetlenül attól, hogy esetleg több folytatólagos tárgyaláson bírálják el az ügyet⁷⁹, míg az utóbbiban – az előkészítő tárgyalás létén keresztül – benne rejlik a pervezúra osztott tárgyalási rendszert eredményező intézménye. Az előkészítés momentuma megjelenik azonban a hatályos Pp.-ben is, abban vonatkozásban, hogy ha a bizonyítás lefolytatása az első tárgyaláson nem lehetséges, vagy csak részben lehetséges, a bíróság a tárgyalás elhalasztása mellett elrendelheti a per további előkészítését.⁸⁰

ÉLESS és FARKAS a pervezúrával kapcsolatban azt mondják, hogy „a bíró a per ésszerű időn belül történő befejezése követelményének úgy tehet eleget, ha a mai perben élesen nem érvényesülő, de fogalmilag mégis létező pervezúrárt komolyan veszi.”⁸¹

⁷⁷ LORD WOOLF: *Access to Justice*, chapter 1. para 2.

⁷⁸ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 25. o.

⁷⁹ PETRIK FERENC (szerk.) *Polgári eljárásjog (új) Kommentár a gyakorlat számára*, a 133. §-hoz fűzött indoklás

⁸⁰ Pp. 141. § (2) bekezdés

⁸¹ ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perről a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, 8. o.

A bíróság tájékoztatási kötelezettsége a per hatékony és ésszerű időn belüli befejezését hivatott elősegíteni. A tájékoztatási kötelezettség egyrészt kiterjed a bizonyítási teherről való tájékoztatásra, másrészt viszont vonatkozik a jogvita elbírálásával kapcsolatos egyéb körülményekről szóló tájékoztatásra is. A tájékoztatás nem a bírónak a jogvita eldöntésével kapcsolatos álláspontját előlegezné meg, hanem azt szolgálná, hogy a felek rendelkezzenek arra vonatkozó információkkal, hogy a bíró a per lefolytatását milyen „menetrend” szerint kívánja lebonyolítani.⁸² A tájékoztatási kötelezettségre a bizonyítási teherről szóló tájékoztatás elemzése kapcsán visszatérünk.

A bíróság harmadik feladata, amely a per menete feletti rendelkezési jogából fakad, a felek jóhiszemű joggyakorlásához szükséges feltételek megteremtése, adott esetben a rosszhiszemű joggyakorlás szankcionálása. A jóhiszemű pervitel jelenti a felek egymással és a bírósággal való közreműködési kötelezettségének elvi alapját. „Ez az elv, mely a feleket /és képviselőiket/ perbeli jogaik jóhiszemű teljesítésére kötelezi és – közelebből – tiltja a perbeli aktív és passzív hazugságot, valamint a perelhúzó magatartást, rögzíti a kötelezett személyek felelősségét az említett általános tilalmakba ütköző magatartások konkrét eseteiben.”⁸³ E felelősség csak a szabályok megszegéséhez fűződő szankciórendszeren keresztül realizálódhat, amely szankciórendszer alkalmazása a bíróság joga és kötelessége. A szankciórendszer hatékonyságának nem csak a bíróság általi következetes alkalmazás, de a megszeghető normák differenciáltságához való igazodás is garanciális feltétele. Az 5. számú Ajánlásban is történik utalás a felek rosszhiszemű joggyakorlásának következményeire. „Az esetek különbözősége szerint e szankciók különösen a teljesítendő cselekmény pótlásának megtiltása, az okozott kár megtérítése, a költségek vagy pénzbírság fizetésére kötelezés, valamint az eljárás megszüntetése lehetnek.”⁸⁴ A Második elv a szankciók között említi a bíró azon jogát is, hogy akár rögtön érdemi rendelkezést hozhat.

A hatályos Pp. is tartalmazza a pervitel szabályainak megsértése, illetve a per nyilvánvaló késleltetése érdekében megtett eljárási cselekmények esetén alkalmazandó differenciált szankciók rendszerét. Az egyes szankciókat elhelyezhetjük egy skálán aszerint, hogy a hátrányos jogkövetkezmények milyen összefüggésben vannak a per érdemével. A skála kezdőpontja a pénzbírság, ugyanis ebben az esetben a szankciónak nincsenek eljárásjogi hatásai, a pervitel szabályainak megszegése a rendszeren kívüli jogkövetkezményekkel jár. A hatályos szabályozás a bíróságot feljogosítja, és egyben kötelezi a pénzbírság kiszabására, ha

⁸² GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 26. o.

⁸³ NÉVAI LÁSZLÓ: *Eredmények és problémák a magyar polgári eljárásjogban*, 39. o.

⁸⁴ 5. számú Ajánlás Első elv

a fél a jóhiszemű pervittel ellenkezően cselekszik A pénzbírsághoz hasonlóan helyezkedik el a skálán az indokolatlan késedelemmel okozott költségek megfizetésére való kötelezés is.

A skálán soron következő szankció a teljesítendő cselekmény pótlásának a megtiltása. Ez esetben ugyanis a hátrányos jogkövetkezmény már nem független az eljárás menetétől, nem a rendszeren kívül realizálódik, hanem közvetlen összefüggésben van a fél eljárási helyzetével, azonban még nem szükségszerűen hat ki az érdemi döntésre. A Pp. általános jelleggel kimondja, hogy a fél az elmulasztott perbeli cselekményt – ha a törvény másként nem rendelkezik – többé hatályosan nem teljesítheti.⁸⁵

A szankciók következő csoportjába azok tartoznak, amelyek már közvetlenül kihatnak az érdemi döntésre. E csoporton belül el kell különítenünk két alkategóriát aszerint, hogy a szankció következtében meghozott döntés eredményez-e ítélt dolgot, vagy csak az adott eljárást zárja le, de nem enyészti el a felek azon jogát, hogy azonos ténybeli alapból származó ugyanazon jog iránt eljárást indítsanak. Ez utóbbi kategóriába tartozik például az, hogy ha az első tárgyalást a felperes elmulasztja, és megelőzőleg nem kérte, hogy a bíróság a tárgyalást távollétében is tartsa meg, a bíróság az alperes kérelmére a pert megszünteti.⁸⁶ Ebben az esetben azért beszélhetünk szankcióról, azaz hátrányos jogkövetkezményről, mert abból, hogy a felperes keresetlevelet nyújtott be, arra következtethetünk, hogy az eljárás lefolytatását, majd pedig érdemi ítélet meghozatalát kívánja, ezzel szemben tehát az eljárás érdemi ítélet nélküli megszüntetése hátrányos jogkövetkezménynek minősül. Az első kategóriába tartozó szankciót nevesít például a 141. § (6) bekezdése azzal, hogy kimondja, hogy ha a fél alapos ok nélkül, a bíróság felhívása ellenére is késlekedik valamely percselekmény megtételével, és ezzel a per befejezését késlelteti, a bíróság a rendelkezésre álló adatok alapján határoz. E szankció részletes tárgyalására a bizonyítási teher kapcsán még visszatérünk. Ugyanezen kategóriába tartozik az első tárgyalást elmulasztó alperes szankcionálására szolgáló bírósági meghagyás is.⁸⁷

Ahhoz, hogy a szankciók valójában az eljárás hatékonyságát növelő eszközzé váljanak, a bíróságnak kettős kötelezettségnek kell eleget tennie. Egyrészt köteles a feleket a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlására és a rosszhiszemű pervitel következményeire figyelmeztetni⁸⁸, másrészt pedig e figyelmeztetéssel összhangban a hátrányos jogkövetkezményeket következetesen kell alkalmaznia.

⁸⁵ Pp. 105. § (1)

⁸⁶ Pp. 136. § (1)

⁸⁷ Pp. 136. § (2)

⁸⁸ Pp. 8. § (2)

6.2 A TÁRGYALÁSI ELVBŐL SZÁRMAZÓ FELADATOK

A tárgyalási elvet vizsgálva megállapítottam annak belső dualitását, azaz a felek peranyag szolgáltatási jogát és kötelezettségét, valamint a bíróság azon jogát és kötelezettségét, hogy a peranyag szolgáltatás mikéntjét meghatározza. E kettős irányból megközelített tárgyalási elvből a felekre nézve az állítási kötelezettség, másrészt a peranyagok szolgáltatása, a bíróságra nézve pedig a bizonyítási teherről való tájékoztatás, valamint a bizonyítási indítványok elbírálása származik feladatként. A feladatok előbb vázolt felosztásának vizsgálata előtt, a bizonyítási teher szabályozását kell elemezni, mert ez jelenti azt az elosztó elvet, amely alapján a feladatok a felek illetve a bíróság hatókörébe kerülnek. WACH szerint a bizonyítási teher telepítése nem más, mint a kikényszerített valószínűségekkel való operálás a felek viszonyának jogi minősítése során.⁸⁹

GADÓ a bizonyítási tehernek két fő funkcióját, a feladattelepítő és a megoldó funkciót különbözteti meg.⁹⁰ A bizonyítási teherhez annak két fő funkcióján kívül szorosan kapcsolódik még a bíróság tájékoztatási kötelezettsége. Hiszen a bizonyítási teherről való tájékoztatási kötelezettség aktiválja a bizonyítási teher feladattelepítő és megoldó funkcióját, enélkül a szabályozás megmarad az elmélet síkján, nem alkalmas arra, hogy konkrét esetben befolyásolja a per menetét és végkimenetelét. „Ha a bíróság előzetes tájékoztatási kötelezettségének nem, vagy nem teljes körűen tesz eleget, jogszerűen nem alkalmazhatja azokat a jogkövetkezményeket, amelyeket a törvény annak [ti.: bizonyítás] elmulasztásához vagy sikertelenségéhez fűz.”⁹¹ A bíróság tájékoztatási kötelezettsége háromirányú: vonatkozik a jogvita eldöntése érdekében bizonyításra szoruló tényekre, a bizonyítási teherre, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeire.⁹²

Az első kétségtelenül magában hordozza a prejudikálás veszélyét, de a felet ennek ellenére sem lehet bizonytalanságban tartani abban a tekintetben, hogy a bíróság az érdemi döntés meghozatala szempontjából milyen tényeknek, körülményeknek tulajdonít jelentőséget. Ennek hiányában ugyanis a fél azzal sincs tisztában, hogy az eljárással összefüggő kötelezettségeinek mely irányba, milyen körben köteles eleget tenni.⁹³ A tények, amelyekre nézve a bíróságnak tájékoztatnia kell a feleket, az alkalmazandó anyagi jogszabály

⁸⁹ WACH, ADOLF: *Grundfragen und Reform des Zivilprozesses*, Verlag von Otto Liebemann, Berlin, 1914, 27. o.

⁹⁰ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 25. o.

⁹¹ NÉMETH JÁNOS - KISS DAISY (szerk.) *A Polgári Perrendtartás magyarázata*, a 3. §-hoz fűzött indoklás

⁹² Pp. 3. § (3)

⁹³ SZÖKE IRÉN - MOLNÁR AMBRUS: *Jogalkalmazási kérdések a polgári perrendtartás módosításával kapcsolatban*, 635. o.

absztrakt tényállásából következő bizonyítandó tények, vagyis azon tények, amelyeket a bíróság a jogvita elbírálása szempontjából relevánsnak ítél. Ezekre a jogkövetkezményekre a megoldó funkció tárgyalása kapcsán térünk ki. Összegzőképpen megállapíthatjuk a bizonyítási teherről szóló tájékoztatási kötelezettségről, hogy annak egyrészt aktiváló, másrészt pedig fontos garanciális szerepe van.

A feladattelepítő funkcióból fakadóan a tárgyalási elv talaján álló perben a felek feladata a peranyagok szolgáltatása. A hatályos Pp. e feladatot több ízben is kimondja. Általános szinten a 3. § (3) bekezdésében rendelkezik arról, hogy a jogvita elbírálásához szükséges bizonyítékok rendelkezésre bocsátása a feleket terheli. A felek peranyag szolgáltatási feladata konkretizálva a keresetlevél⁹⁴ és az alperesi ellenkérelem⁹⁵ tartalmi követelményei között jelenik meg. A 141. § (2) bekezdés pedig megteremti a lehetőséget arra, hogy a felek az eljárás során később is felhozzassanak újabb bizonyítékokat.⁹⁶

A GADÓ-féle feladattelepítő funkcióból azonban nem csak az következik, hogy a bíró nem veheti át a felekre háruló feladatok teljesítését, hanem az is, hogy a perbeli bizonyítással kapcsolatos teendők miként oszlanak meg a felek között.⁹⁷ Itt azonban utalni kell arra, hogy a bizonyítási kötelezettség nem minden esetben esik egybe a bizonyítási teherrel. Utóbbi a bizonyítatlanság következményeire vonatkozó szabály, azonban a bizonyítási kötelezettség elmulasztása nem minden esetben eredményez bizonyítatlanságot. A hatályos Pp. a 3. § (3) bekezdésében csak azt mondja ki, hogy a bizonyítás indítványozása elmulasztásának, illetve a bizonyítási indítvány elkésztet voltának jogkövetkezményei, valamint a bizonyítás esetleges sikertelensége törvény eltérő rendelkezése hiányában a bizonyításra kötelezett felet terheli. Az, hogy ki tekinthető a bizonyításra kötelezett félnek a 164. § (1) bekezdéséből derül ki, tudniillik a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valóban fogadja el. A 164. § (2) bekezdése meghagyja a tárgyalási elven azt a kis részt, miszerint a bíróság – konkrét törvényi felhatalmazás esetén – hivatalból is elrendelhet bizonyítást. Ennek a résznek a szükséges mértéknél nem szabad nagyobbak lennie, mert ha a döntő tény akkor is bebizonyítható, ha a fél bizonyítási eszközt nem is nevezett meg, a bizonyítási teher következménye nem áll be.⁹⁸ „Ha a felek azt érzékelik, hogy esetenként, a bíró szubjektív mérlegelése függvényében

⁹⁴ 121. § (1) c)

⁹⁵ 139. §

⁹⁶ 141. § (2)

⁹⁷ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 25. o.

⁹⁸ MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, 534. o.

mentesülhetnek az eljárási szabályok megszegésének következményei alól, úgy ez hosszútávon mindenképpen akadályozza a jogkövető magatartás kialakulását.”⁹⁹

A bizonyítási teher megoldó funkciója garantálja a jogvita lezárását, azaz „ha a bíró az adott releváns körülményt illetően nem jut egyértelmű meggyőződésre”¹⁰⁰, akkor a megoldó funkcióból eredő jogosítványai segítségével tudja mégis lezárni az eljárást. E jogosítványok két kategóriába sorolhatóak, amennyiben egyrészt beszélhetünk a bíró mérlegelési, másrészt pedig szankcionáló jogkörét megtestesítő feladatokról. A bíróságot a bizonyítás elrendelésével összefüggésben megillető mérlegelési jogkört a 3. § (4) bekezdésében fogalmazza meg a Pp., azaz a bíróság a bizonyítási indítványhoz, illetve a bizonyítást elrendelő határozatához nincs kötve, amennyiben sürgősségnek találja, mellőzheti azokat. A szankcionáló jogkör szabályozási szerkezete úgy épül fel, hogy a Pp. 3. § (4) bekezdésének második fordulója kimondja, hogy a bíróság a bizonyítás elrendelését mellőzni köteles, ha a bizonyítási indítványt a fél neki felróható okból elkésetten, vagy egyébként a jóhiszemű pervittel össze nem egyeztethető módon terjeszti elő. A 141. § (6) bekezdése pedig a bíróság által már elrendelt, de a felek által alapos ok nélkül késedelmesen, a bíróság felhívása ellenére sem előterjesztett bizonyítékok figyelmen kívül hagyását, illetve az azok nélküli érdemi határozat meghozatalának lehetőségét tartalmazza.

Összességében azt mondhatjuk, hogy azáltal, „hogy a bizonyítás »uraivá« is a felek váltak, amennyiben bizonyítási indítványuk, illetve törvényi felhatalmazás hiányában többé nem lehetséges bizonyítás felvétele, sürgősszerűen rendezni kellett a bizonyítás elmulasztásának, illetve a felvett bizonyítás sikertelenségének következményeit, valamint szabályt kellett alkotni a per eldöntése szempontjából a bíróság által bizonyítandónak tekintett tényekre vonatkozó tájékoztatás tekintetében.”¹⁰¹

⁹⁹ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 25. o.

¹⁰⁰ GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, 25. o.

¹⁰¹ ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perrel a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, 7. o.

Eddigi vizsgálódásaink során abból indultam ki, hogy a per felépítményének alapköve a „Mi a per célja?” kérdésre adott válasz, hiszen a per cél, az alapelvek és a feladatok dialektikájából következik, hogy ez határozza meg azt a paradigmát, amelyből kiindulva megalkotható a per felépítése. A kérdésre elfogadtam válaszként, hogy a per célja a jogvédelem realitásban rejlik,¹⁰² és ezt követően e premissza két tartalmi elemét, a jogvédelmet és annak realitását elemeztem. A jogvédelem kapcsán felfedeztem annak belső dualitását, amely egyrészt feloldotta a per cél megvalósításának feltételeként tételezett anyagi és alaki igazság közötti kizárólagosnak tűnő vagylagosságot. Másrészt pedig megállapítottam, hogy a per célban rejlő dualitás tovább él mind az alapelvek, mind pedig az eljárási feladatok szintjén, és e kettősség értelmezésével eljutottam az alaptétel második tartalmi eleméhez, a jogvédelem realitásához. Ami abból ered, hogy „a határozott jogi és tárgyi terjedelmű per (...) nemcsak lehetőséget kínál a felperesnek a hatékony igényérvényesítésre és az alperesnek a hatékony védekezésre, illetve a bíróságnak a hatékony jogszolgáltatásra, hanem ezzel egyidejűleg meg is növeli a peralanyok felelősségét a per vitel, illetve a pervezetés körében.”¹⁰³ A megnövelt felelősség – amely a bíróság és a felek eljárási cselekményeiben manifesztálódik – vezet végül az ésszerű időn belül lezajló hatékony perhez, amely per a jogvédelem realitásának egyik kulcsa. Másik kulcs, ami reálissá, azaz teljessé¹⁰⁴ és tökéletessé¹⁰⁵ teszi a jogvédelmet, a jogerő. A jogerő problematikájára jelen fejezetben térek ki, azt abból az aspektusból vizsgálom, hogy az igazság különböző kategóriáival milyen relációban áll.

Az anyagi és az alaki igazság kettősségével kapcsolatban abból indultam ki, hogy közöttük feloldhatatlannak látszó ellentét van, amelyre már az igazságról és igazságosságról szóló fejezetben rámutattam. Itt abban rejlett a két kategória egymást kizáró jellege, hogy azok az elméletek, amelyek az ítélet igazságosságából következtettek az eljárás igazságosságára az anyagi igazság, míg azok a teóriák, amelyek az eljárás igazságos voltát az ítélet igazságosságának garanciájaként fogták fel az alaki igazság érvényre jutását tekintik a per lényege szempontjából elengedhetetlennek. Az anyagi és alaki igazság egyidejű

¹⁰² NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári eljárásjog alapkérdései*, 167. o.

¹⁰³ ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perrel a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, 8. o.

¹⁰⁴ „a per céljának eléréséhez, az alanyi jog érvényre juttatásához, védelméhez a teljességet az ítélet jogereje jelenti” (FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 12. o.)

¹⁰⁵ „Erre szolgál az ítélet jogereje, melynek célja így összeesik a per céljával, amennyiben a jogerő teszi tökéletessé a jogvédelmet.” (BACSÓ JENŐ: *Széljegyzetek az ítéleti jogerő tanához*, 16. o.)

érvényesülésének paradox jellegére másodszor a percel kapcsán tértem ki, itt azonban a kizáró vagylagosság feloldhatóságát is vizsgáltam, és végül két megoldási alternatívát találtam. Az első úton a percel belső dualitásától elindulva, az imént felidézett mérföldkövek mentén haladva, a per hatékonyságának kérdéséhez jutottam. A második úton, amelynek kijelölését az Alkotmány Bíróság kezdte meg a 9/1992. (I. 30.) határozatában, csak elindultam a percelről szóló fejezetben, de most végig kell rajta menni, hogy az elméleti perjog legsűrűbb útvesztőibe jutva¹⁰⁶ végül ismét a jogerő kérdéséhez lyukadjak ki. Az anyagi igazság a jogállam szintjén nem csak a platóni ideákhoz hasonló mögöttes, valójában soha el nem érhető, de mindig jelenlevő célként fogalmazódik meg, hanem a római jogból származó „res iudicata pro veritate accipitur” elvből fakadóan a jogerőn keresztül meg is valósul.

FARKAS meghatározása szerint a jogerőn a bírói határozatoknak egy meghatározott állapotát és az ehhez az állapothoz járuló hatást kell érteni. Ez az állapot a bírói határozatnak az a tulajdonsága, hogy rendes perorvoslással nem, vagy csak korlátozottan támadható meg, illetőleg nem, vagy csak korlátozottan változtatható meg. A jogerőhatás pedig, amely nem a bírói határozat valamely részéhez (pl.: az ítélet rendelkező részéhez) fűződik, hanem a kereset tárgya tekintetében hozott döntéshez, abban áll, hogy a jogerős határozat a jogerősen eldöntött kérdés tekintetében irányadóvá válik mind a felekre, mind a később eljáró bíróságokra (más hatóságokra) nézve, amelyekhez ez utóbbiak kötve vannak.¹⁰⁷ Már a jogerő fogalmának meghatározásából is jól látszik, hogy az számos (számtalan) a jogirodalomban máig is vitatott kérdést vet fel,¹⁰⁸ jelen dolgozat keretei között azonban csak a jogerőnek a per tárgyát alkotó anyagi jogi jogviszonyra gyakorolt hatásával foglalkozom. E hatást az egyes jogerőelméletek vizsgálják, amelyek közül a két leginkább szélsőséges, egymással szemben álló teória az anyagi jogias illetve az eljárásjogias elmélet. A két fő csoport aszerint differenciálódik, hogy a jogerőhatást az anyagi jogból vagy az eljárásjogból származtatja.¹⁰⁹ Az anyagi jogias (materiális) elmélet lényege röviden abban áll, hogy „az anyagi jogerő mindig kihat a perbe

¹⁰⁶BACSÓ JENŐ a jogerő-probléma bonyolultságán mutatja be, „hogy mennyire nehéz az elméleti perjog útvesztőiben eligazodni” (Tudományos perjog, Debrecen, 1937, 23. o.)

¹⁰⁷FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 23. o.

¹⁰⁸Ilyen, a jogerővel kapcsolatos megválaszolatlan kérdés többek között a jogerő fogalmának differenciáltsága, azaz, hogy létezik-e alaki és anyagi jogerőről, vagy a jogerő az ítéletek egységes tulajdonsága, melyhez különböző hatások járulnak. A jogerő tárgyi hatálya is vitatott, tudniillik egyes szerzők csak az ítélet rendelkező része esetében, míg mások az indoklás kapcsán is értelmezhetőnek tartják a jogerő fogalmát. A két elmélet közötti konfliktus feloldását jelentik azok a nézetek, amelyek nem az ítélet alaki megjelenésének egyes részeihez, hanem a kereset tárgya feletti döntéshez kapcsolják a jogerő tulajdonságát. Vitatott kérdés továbbá a jogerő személyi hatálya, illetve a jogerőhatás beállásának az időpontja is. Ezen kívül természetesen az egyes perorvoslatok, illetve a perorvoslati rendszer vizsgálata is szorosan összefügg a jogerő kérdésével.

¹⁰⁹FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 27. o.

vitt jogviszonyra: azt megváltoztatja, megszünteti, vagy esetleg új jogviszonyt keletkeztet”, az eljárásjogias (processzuális) teória alapgondolata pedig az, hogy az anyagi jogerő nincsen hatással a perbe vitt jogviszonyra.¹¹⁰ FARKAS a két elmélet közötti különbség eredőjét abban látta, hogy azok eltérő paradigmából közelítenek az ítélet jogerejének az anyagi jogi jogviszonyra tett hatásához. Amíg a materiális elmélet az atipikusból kiindulva vetíti az általánosítást a tipikusra, addig a processzuális elmélet éppen a tipikus jelenség miatt nem látja meg az atipikusat. A két szélsőséges nézőpont úgy közelíthető egymáshoz, hogy „a jogerőnek a perbe vitt anyagi jogi jogviszony tekintetében fennálló hatása vizsgálatával elsősorban a tipikusra, a rendszerintire kell építenünk, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk az atipikusat sem.”¹¹¹

FARKAS az egyes elméletek közötti lényegi különbséget a szocialista jogrendszer talaján állva értelmezte, ami arra determinálta, hogy tipikusnak a Pp. 1.§-ában megfogalmazott célkitűzés szerint az (anyagi) igazságnak megfelelő ítéletet tekintse.¹¹² A perrendtartás élére zászlóként tűzött objektív igazsági követelmény megkérdőjelezése nélkül, pusztán az elmélet és a gyakorlat egymásra vetítéséből kiderül, hogy a perek egy részénél mégsem sikerül a valós tényállás kiderítése, vagy a helyes tényállás mellett is – helytelen jogalkalmazás folytán – a keresetjognak meg nem felelő ítélet keletkezik.¹¹³ A hibás ítélet a fentebb ismertetett rendszerben atipikusnak minősül, mert amíg a tipikus esetben az ítéletnek nincsen a per tárgyát jelentő anyagi jogi jogviszonyra kiterjedő hatása, addig a helytelen ítéletek jogállapot-változást hoznak létre azáltal, hogy a felek az ítéletben foglalt, az anyagi igazsággal azonban ellentétes döntést nem vitathatják és ehhez az ítélethez egy újabb perben is kötve van a bíró. Az atipikus esetek két másik csoportját képezik a konstitutív ítéletek, valamint azok a jogok és kötelezettségek, amelyek a helyes ítéletekből keletkeznek, mint például a perköltség megfizetése iránti kötelezettség.

¹¹⁰FARKAS-NÉMETH-NÉVAI-SZILBEREKY-VARGA-VIDA: *Polgári Eljárásjog I.*, 427. o.

¹¹¹FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 32. o.

¹¹² „Elsősorban a tipikusból kell kiindulni, különösen nálunk és a szocialista polgári eljárásjogok területén, ahol a polgári per céljának eléréséhez követelmény az igazság, azaz a valóságos tényállás felderítése.” (FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 32. o.)

Hasonló szemléletmódot tükrözik a következő szerzőknél is:

„Így van ez akkor is, - ami tipikus eset kell, hogy legyen -, ha a bíróság az igazságnak, a tárgyi valóságnak megfelelő tényállást kiderítette és a jogot megfelelően alkalmazta” (FARKAS-NÉMETH-NÉVAI-SZILBEREKY-VARGA-VIDA: *Polgári Eljárásjog I.*, 428. o.)

„A jogerő a szocialista polgári eljárásjogban feltételezi a határozat törvényes és igazságos voltát. (NÉMETH JÁNOS: *Rendkívüli perorvoslatok a magyar polgári eljárásjogban*, 219. o.)

¹¹³FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 32. o.

A helytelen ítéletek esetében a jogerőhöz, illetőleg az igazságosság megvalósításának követelményéhez fűződő érdekek ütköznek egymással. Az ellentmondást a Pp. úgy oldja fel, hogy „módot ad a határozat jogerejének megdöntésére, többek között a rendkívüli perorvoslatok, s ezen belül a perújítás”¹¹⁴, valamint a felülvizsgálat útján. Jól látszik tehát, hogy a hibás ítéletek atipikus jellege – tudniillik, hogy az ítélet jogerőhatása konstitutív módon megváltoztatja az anyagi jogviszonyt – nem azonnal, a jogerő beálltával egyidejűleg, hanem csak egy idő múltán, a felülvizsgálati és perújítási határidő leteltével rögzül.¹¹⁵

Összegezve az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy tipikusnak minősülnek az anyagi igazságnak megfelelő ítéletek, mert ezek jogereje nincsen semmilyen hatással az anyagi jogviszonyra, és éppen ellenkező okból kifolyólag atipikusnak tekinthetőek a helytelen ítéletek, amennyiben ezek konstitutív hatállyal bírnak a per tárgyát jelentő jogviszonyra nézve. Ez a rendszer azonban kizárólag abban a perrendben lehet érvényes, amely célul tűzi ki a jogvitáknak az objektív igazság alapján való eldöntését. A hatályos Pp. által felépített perjogi rendszer nem felel meg ennek a kritériumnak, hiszen ahogy azt a percél kapcsán is kifejtettük, a jogvédelemi cél beteljesítéséhez legfeljebb a felek törekednek az anyagi igazság kiderítésére, a bíróság az eljárási igazságot juttatja érvényre; illetve a másik megközelítés szerint is a fair eljárás alapján zajló polgári per csak garanciát jelent az anyagi igazság jogállami szinten való érvényesüléséhez. Mindebből az következik, hogy a tipikus és atipikus esetek FARKAS által felállított rendszere megváltozik. A tipikus esetek köre, azaz azon esetek köre, amikor az ítélet jogerőhatása nem befolyásolja az anyagi jogviszonyt leszűkül, az atipikus, azaz konstitutív jogerőhatás viszont sokkal tágabb körre lesz jellemző. Elsőként felmerülhet az a gondolat, hogy amennyiben a tipikus, illetve atipikus kifejezéseket azok eredeti jelentése szerint akarjuk használni, szerencsésnek tűnne felcserélni a két kategóriát. A valódi probléma azonban abban rejlik, hogy míg az eddig ismertetett rendszerben a helytelen ítéletek atipikus jellegének orvoslására a törvény – ugyan meghatározott határidőn belül –, de több módszert is kínált, addig a hatályos Pp. alapján felépített szisztémában az eljárási igazságnak teljes mértékben megfelelő, azonban jogállapot változtató jellegén keresztül mégis atipikus esetekben nem létezik a jogerő utólagos feltörését lehetővé tevő eszköz. A bíróság

¹ NÉMETH JÁNOS: *Rendkívüli perorvoslatok a magyar polgári eljárásjogban*, 220. o.

² Témánk szempontjából nem tartjuk fontosnak azt a dogmatikai vitát, miszerint a hibás ítéleteket felülvizsgálat, vagy perújítás útján megváltoztató ítélet ismét jogállapotot változtat, vagy az csupán a helytelen ítélet jogállapot változtató hatását eliminálja (Lásd a témáról: FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, 35. o.). Jelen dolgozat szempontjából csak annak van jelentősége, hogy a hibás ítéletek esetében még nem feltétlenül végleges a konstitutív hatás.

tehát végeredményben az ítéletek jogerőhatásán keresztül az alaki igazságból anyagi igazságot teremt.

Amint arra már utaltam, eddig a „Mi a per célja?” kérdésből indultam ki, és a válasz keresése közben – ha nem is feltétlenül explicit módon – az előbb kimondott hipotézist mindvégig elfogadtam, sőt a rendszer alapkövének tekintettem. Nem lehet-e azonban, hogy a „Mi a per célja?” kérdés csak a perjog rendszerén belül tekinthető az első és legfőbb kérdésnek, és nem lehet-e, hogy a perjogi, vagy akár a jogi homokozóból kilépve a kérdést újra kell fogalmaznunk? És nem lehet-e, hogy az eddig biztos lábakon álló hipotézisem, miszerint a jogbiztonság mindenekfelett álló követelményének tesz eleget a bíróság azzal, hogy a jogerős ítéleteivel az alaki igazságból anyagi igazságot teremt, a perspektíva tágításával egyidejűleg meginog? A nyelvi játék kedvéért a „Mi a per célja?” kérdést váltsuk fel a „Mi a perrel a cél?” kérdésre, és immár ezen új látószögből nézve vizsgáljuk meg az alaki és anyagi igazság viszonyát.

A polgári per megközelítésében beállt paradigmaváltásunk azt eredményezi, hogy a továbbiakban nem a per immanens krízisével, hanem annak társadalmi rendeltetésével¹¹⁶ foglalkozunk. Az immanens problémákra adott megoldások kapcsán az egyéni és a társadalmi érdekek többé-kevésbé összezsengenek, ugyanis a hatékony per által megvalósított reális jogvédelem mind a felek, mind az állam, mind pedig a társadalom igényeinek megfelel. A jogerő azonban túlmutat a per belső rendszerén, az ítéletek jogerőhatásának következtében a polgári pert óhatatlanul egy nagyobb kontextusban kell elhelyeznünk. Ez a nagyobb összefüggés a társadalom szövete, amely egyrészt egyesíti az egyéni érdekeket, azonban azokon felül, azoktól különválva megjelenek e szövődékben kollektív érdekek is. Ebből a rész-egész viszonyból származik az a megfontolás, hogy abban az esetben, ha az egyéni érdekek állnak a társadalmi érdekekkel szemben, ez utóbbiak semmiképpen sem húzhatják a rövidebbet. Ha a jogerőhatással kapcsolatban felállított hipotézist úgy értelmezzük, hogy azáltal, hogy a bíróság az alaki igazságból anyagi igazságot teremt, a jogbiztonságot, mint elsődleges társadalmi érdeket szolgálja, akkor ezzel a társadalmi érdekekkel szemben alul marad az az egyéni érdek, amely az az ítélet által létrehozott, de az eredeti anyagi jogi jogviszonnyal meg nem egyező helyzet megváltoztathatóságát követelné. „A jogerős döntéssel – akár kényszerű módon is – valaminő nyugalmi helyzet jött létre, amelyet helytelen lenne megbotlygatni.”¹¹⁷ A „kényszerű mód”, azokat az eseteket jelenti, amikor nem a per tárgyát képző anyagi jogviszonynak valóban megfelelő helyzet válik jogerőssé, hanem a bíróság „új”

¹¹⁶ MÓRA MIHÁLY: *A polgári per lényegének kérdéséhez*, 37. o.

¹¹⁷ NÉVAI LÁSZLÓ: *Gondolatok a jogerőről*, Jogtudományi Közlöny, 1973/9, 440. oldal

anyagi igazságot teremt. NÉVAI ezeket az eseteket csak a főszabály alóli kivétel gyanánt említette, azonban azáltal, hogy a jelenlegi perrendtartás a bíróság kötelezettségévé az eljárási igazság érvényre juttatását tette, a tipikus és atipikus esetek aránya megfordult, azaz a „kényszerű mód” immár sokkal inkább főszabály, mintsem kivétel lett. Az előbb azonban már rámutattam arra, hogy a nyugalmi helyzethez akkor is, ha kényszerű módon jött létre, társadalmi érdek fűződik, így annak megbolygatásához az egyéni érdek nem elégséges, társadalmi érdek szükséges. A kérdés tehát az, hogy létezhet-e olyan társadalmi érdek, amely a kényszerűen létrejött nyugalmi helyzet, azaz a bíróság által teremtett anyagi igazság útján megszülető jogbiztonság megzavarásához fűződik. FODOR is ezen társadalmi érdek létezését pedzegette, amikor azt mondta, hogy „kétségtelen, hogy a jogerő elvére a jogbiztonság szempontjából szükség van. Nem szabad azonban soha szem előtt tévesztetni, hogy a jogerő kiterjesztése rendszerint az anyagi igazság korlátozásával jár, és hogy ennél fogva a jogerő terjedelmét nem szabad messzebb kiterjesztetni, mint amennyire azt a jogbiztonság követeli.”¹¹⁸

A társadalmi érdek versus társadalmi érdek párbaj eldöntéséhez először a jogbiztonsággal szembeállítható társadalmi érdeket kell megtalálni. A keresés során induljunk ki FÖLDESI megállapításából, miszerint „az igazságosság fogalma és alkalmazása iránt kezdettől fogva jelentékeny társadalmi szükséglet nyilvánul meg.” A modern ember fejlett igazságérzete pedig odavezet, hogy szellemileg az egyik legnehezebben elviselhető negatív kategóriává az igazságtalanság válik, attól függetlenül, hogy az egyéni vagy társadalmi szinten jelentkezik.¹¹⁹ Az igazsághoz fűződő társadalmi érdek létezésére következtethetünk ARISZTOTELÉSZ azon téziséből is, hogy „nehéz annak az államnak, aki hosszabb távon az ellentétben áll az igazságossággal.”¹²⁰ SZENT ÁGOSTON szerint, ha félre vetjük az igazságot, az országok nem egyebek, mint nagy haramia-tanyák. KANT pedig olyan alapvető kollektív vágyként tekint az igazságosság utáni vágyra, hogy a világban fellelhető igazságosság hiányos mivoltára vezeti vissza a „Teremtőhöz” fűződő viszony feszültségét is.¹²¹

Ha elfogadjuk az igazságossághoz fűződő társadalmi érdeket a jogbiztonság ellenében érvényesülő társadalmi érdekek, a párbaj eldöntéséhez még mindig mérlegelni kell a két érdek súlyát, és azok hiányának következményeit. A jogbiztonság nélkül a jogállam egyik

¹¹⁸ FODOR ÁRMIN: *A jogerő kérdéséhez*, Jogtudományi Közlöny, 1903/51, 435. o.

¹¹⁹ FÖLDESI TAMÁS: *Jog és igazságosság*, 9-10. o.

¹²⁰ *Aristoteles Hauptwerke* (szerkesztette: WILHELM NESTLE), Stuttgart, 1977, 101. o., idézte KISS ENDRE: *Posztmodern Justitia*, 39. o.

¹²¹ IMMANUEL KANT: *Werkausgabe XI. kötet*, szerkesztette: WILHELM WEISCHEDEL, Frankfurt am Main, 1977, 111. o., idézte KISS ENDRE: *Posztmodern Justitia*, 39. o.

legfontosabb funkciója, a kiszámíthatóság csorbul. Az igazságosság hiánya által okozott feszültség pedig a jog alapvető rendeltetésével ellentétes, „mert ki nem tudja, hogy a törvényeket az emberek üdvének és nyugodt, boldog életének kedvéért gondolták ki.”¹²² Ha a mérlegelésnél abból indulunk ki, hogy a jogállam sem létezhetne jog nélkül, arra az eredményre juthatunk, hogy a jog rendeltetésének kiüresedése még riasztóbb, mint a jogállamiság csorbulása, azaz elképzelhető, hogy az igazságossághoz fűződő társadalmi érdek még a jogbiztonsághoz fűződőnél is erősebb. Ebből pedig az következik, hogy a társadalomnak az igazságosság utáni vágya tükrében is értékelni kell az anyagi és alaki igazság jogerőhatás által realizálódó viszonyát. Az értékelés során egyrészt nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a polgári per csak akkor válik használhatóvá, ha azt lefolytatható és befejezhető jogi diskurzusba helyezzük, ennek hiányában ugyanis sem az alaki, sem pedig az anyagi igazságosság érvényesüléséről nem beszélhetünk.¹²³ Másrészt viszont el kell gondolkoznunk azon, hogy vajon sérülne-e a használhatóság azáltal, ha az eljárási igazság alapján meghozott ítéletekhez nem tapadna anyagi jogerőhatás. Így azok megtámadhatatlanok lennének ugyan, de a res iudicata hatás hiányában nem jelentenék akadályát annak, hogy a felek új pert indítsanak. A kérdés tehát úgy fogalmazható meg, hogy kívánatos lenne-e, ha a bíróság az alaki igazságból nem teremtené anyagi igazságot? A felvetett probléma megoldása azonban, ahogy azt az ELMÉLETI ALAPVETÉS fejezetben is leszögeztem, túlmutat a jelen dolgozat keretein. A megválaszolatlanul maradó költői kérdés mégsem cél nélküli, a polgári per jog rendszeréből kilépve és a pert társadalmi kontextusba helyezve, azt akartam megvilágítani, hogy az egy adott rendszeren belül véglegesnek tűnő válaszok, mennyire relativizálódnak a perspektíva tágításával. Amiből az következik a gondolkodó emberre nézve, hogy sohasem dőlhet nyugodtan hátra a karosszékekben abban bízva, hogy végre megválaszolt egy kérdést, hiszen ilyenkor mindig csak egy-egy kisebb rendszer ajtaját zárja be maga mögött, de a kisebb rendszerből kilépve óhatatlanul egy nagyobb összefüggésbe kerül, amelyben ismét végtelen a megválaszolatlan kérdések sora. Így zártam be én is a per céljának vizsgálata után magam mögött az ajtót, és így jutottam a per rendeltetésének kérdéséhez.

„De itt már egy új történet kezdődik. (...) Ez új elbeszélés tárgya lehetne – de a mostani itt véget ér.”¹²⁴

¹²² WERBÖCZY ISTVÁN: Hármaskönyv, Preambulum

¹²³ VIRÁG CSABA - SZIGETI KRISZTINA: *A Pécsi Ítéltábla határozata a kötelező perben állás egyes polgári eljárásjogi kérdéseiről – Van-e primátusa a bírósághoz fordulás jogának?*, 23. o.

¹²⁴ DOSZTOJEVSZKIJ: *Bűn és bűnhődés*, 526. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖNYVEK, MONOGRÁFIÁK

A Polgári Perrendtartás magyarázata, Szerk.: NÉMETH JÁNOS - KISS DAISY, Második (átdolgozott) kiadás, Complex Kiadó, Budapest, 2007.

BACSÓ JENŐ: *A polgári perrendtartás tankönyve*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1917.

Biblia

DOSZTOJEVSZKIJ: *Bűn és bűnhődés*, Magyar Helikon, Budapest, 1966.

Dr. FALCSIK DEZSŐ: *A polgári perjog tankönyve*, Bp., Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, 1907.

FARKAS JÓZSEF - KENGYEL MIKLÓS: *Bizonyítás a polgári perben*, KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2005.

FARKAS JÓZSEF: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

FARKAS-NÉMETH-NÉVAI-SZILBEREKY-VARGA-VIDA: *Polgári Eljárásjog I.*, szerkesztett: SZILBEREKY JENŐ, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

KENGYEL MIKLÓS: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

KENGYEL MIKLÓS: *Magyar polgári eljárásjog*, Osiris Kiadó, Budapest, 2012.

KLEIN, FRANZ: *Zeit- und Geistesströmungen im Prozesse*, Dresden, 1901, Frankfurt 1943.

Magyar Polárgri Pejog, szerkesztette: NÉMETH JÁNOS, Liturgia Kiadó, Budapest, 1997.

MAGYARY GÉZA: *Magyar Polgári Perjog*, Második, teljesen átdolgozott kiadás, Bp. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda kiadása

MESZLÉNY ARTÚR: *Bevezető a polgári perrendtartáshoz*, Athenaeum, Budapest, 1911.

NÉMETH JÁNOS: *Rendkívüli perorvoslatok a magyar polgári eljárásjogban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári eljárásjog alapkérdései*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

NÉVAI LÁSZLÓ - SZILBEREKY JENŐ: *Polgári eljárásjog*, Budapest, 1968.

PLÓSZ SÁNDOR: *Összegyűjtött dolgozatai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1927.

Polgári eljárásjog (új) Kommentár a gyakorlat számára, A második, egybeszerkesztett kiadás, Szerkesztő/lektor: PETRIK FERENC, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2012.

SZILBEREKY JENŐ: *A társadalmi fejlődés és a polgári eljárás*, Közgazdasági. és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

TÉRFY GYULA: *A polgári perrendtartás Törvénye és Gyakorlata*, I. kötet hetedik kiadás, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1927.

WACH, ADOLF: *Handbuch des Deutschen Zivilprozessrechts*, Dancker & Humbolt, Leipzig, 1985.

WACH, ADOLF: *Vorträge über die Reichszivilprozessordnung*, Bonn, 1986.

ZLINSZKY IMRE: *A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*, az Athenaeum R. Társulat tulajdona, 1875.

CIKKEK, TANULMÁNYOK

BACSÓ JENŐ: *Széljegyzetek az ítéleti jogerő tanához*, Jogtudományi Közlöny 1915/1.

CSIKI OTTÓ: *Az abszolút igazság és a polgári per tényállásának megállapítása*, Magyar Jog 1962/11.

ÉLESS TAMÁS - FARKAS ZSOLT: *A polgári perről a tárgyalási elv megközelítésének változása tükrében*, Magyar Jog 2010/1.

FODOR ÁRMIN: *A jogerő kérdéséhez*, Jogtudományi Közlöny, 1903/51.

FÖLDESI TAMÁS: *A jogban alkalmazott igazság terminusról és annak háttérbe szorulásáról a magyar polgári eljárásjog újabb fejlődésében*, Magyar Jog 2003/8.

FÖLDESI TAMÁS: *Jog és igazságosság*, In. *Az igazságosság*, Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 1998.

GADÓ GÁBOR: *Az eljárási igazságosság a polgári perben*, Magyar Jog 2000/1.

HÁMORI VILMOS: *Az igazság megállapítása a polgári perben*, Magyar Jog 1961/11.

HARTAI LÁSZLÓ: *Az abszolút igazság és a polgári perrendtartás*, Magyar Jog 1962/9.

HARTAI LÁSZLÓ: *Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben*, Jogtudományi Közlöny 1971/7.

HARTAI LÁSZLÓ: *Az igazság fogalmának értelmezése a polgári ítélkezésben*, Magyar Jog 1960/6.

IMREGH GÉZA: *Igazság és igazságszolgáltatás a polgári eljárásjogban*, Magyar Jog 2007/12.

- KENGYEL MIKLÓS: *A liberális és a szociális polgári per (Fejezetek a burzsoá per jog fejlődéstörténetéből)*, Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből, 1987.
- KENGYEL MIKLÓS: *A magyar polgári eljárásjog modellváltásai*, In. JAKAB ANDRÁS - TAKÁCS PÉTER (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*, Gondolat – ELTE ÁJK, Budapest, 2007. I. köt. 689–710. oldal
- KENGYEL MIKLÓS: *A rendelkezési és tárgyalási elv a Polgári perrendtartás 1995. évi módosítása után*, Magyar Jog 1996/5.
- KENGYEL MIKLÓS: *Az ötvenéves polgári perrendtartás – a törvény keletkezésétől a rendszerváltásig*, In. *Az ötvenéves polgári perrendtartás-tanulmánykötet*, Szerk.: KENGYEL MIKLÓS, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2003.
- KISS ENDRE: *Posztmodern Justitia*, In. *Az igazságosság*, Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 1998.
- LORD WOOLF: *Access to Justice*, Final Report, 1996, chapter 1. para 2. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.dca.gov.uk/civil/final/overview.htm>
- MAURO CAPELLETTI: *Trends of „Procedural Justice” in Contemporary Europa*, 61. o. In *Rechtsstaat und Menscheneürde*, Szerk.: ARTHUR KAUFMANN, ERNST-JOACHIM MESTMÄCKER és HANS F. ZACHER, Klostermann, Frankfurt am Main, 1988.
- MÓRA MIHÁLY: *A polgári per lényegének kérdéséhez*, Állam és Jog, 1953/4.
- NÉMETH JÁNOS: *A polgári per jogunk fejlődése a felszabadulás óta*, Magyar Jog 1985/3-4.
- NÉVAI LÁSZLÓ: *A szocialista polgári per hatékonysága és demokratikus jellegének továbbfejlesztése*, Polgári Eljárásjogi Füzetek, Budapest, 1972.
- NÉVAI LÁSZLÓ: *Eredmények és problémák a magyar polgári eljárásjogban*, Polgári Eljárásjogi Füzetek X., Budapest, 1980.
- NÉVAI LÁSZLÓ: *Gondolatok a jogerőről*, Jogtudományi Közlöny, 1973/9.
- NOVÁK ISTVÁN: *A hivatalbóli eljárás alkonya*, Magyar Jog 1995/5.
- NOVÁK ISTVÁN: *Az eltűnt "igazság" nyomában*, Magyar Jog 2001/11.
- SZÖKE IRÉN - MOLNÁR AMBRUS: *Jogalkalmazási kérdések a polgári perrendtartás módosításával kapcsolatban*, Bírósági Határozatok 1997/8.
- VIRÁG CSABA - SZIGETI KRISZTINA: *A Pécsi Ítéltábla határozata a kötelező perben állás egyes polgári eljárásjogi kérdéseiről – Van-e primátusa a bírósághoz fordulás jogának?*, Jogesetek Magyarázata 2012/2.

ELŐADÁSOK

KISS DAISY felszólalása a Huszadik Jogász Vándorgyűlésen, Pécs, 2003. október 9-10., a kötetet szerkesztette: DR. BENISNÉ DR. GYÖRFFY ILONA, DUNA-MIX Nyomda, Vác, 2004.

FARKAS JÓZSEF: *Az anyagi igazság a polgári perben című előadása*, s.a

OSZTOVITS ANDRÁS a Huszonkilencedik Jogász Vándorgyűlésen (Pécs, 2010. november 11-13.) elhangzó előadása

JOGSZABÁLYOK, EGYÉB JOGI DOKUMENTUMOK

WERBŐCZY ISTVÁN: Hármaskönyv, 1514.

A Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról szóló 1995. évi LX. törvény Miniszteri Indoklása

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény és annak általános indoklása

Az Országos Ítéltábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról szóló 1999. évi CX. törvény és annak miniszteri indoklása

Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezményt és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyvet Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki

Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (84) 5. számú Ajánlása

1/1994. (I.7.) AB határozat

9/1992. (I. 30.) AB határozat